

UCHWAŁA NR RG.0007.110. 2020
RADY GMINY KOWALE OLECKIE

z dnia 26 marca 2020 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2020-2023

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r., poz. 506 ze zm.) w związku z art. 87 ust. 1, ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2020-2023, w brzmieniu **załącznika** do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kowale Oleckie.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Teresa Truchan

Załącznik
do uchwały Nr RG.0007.110. 2020
Rady Gminy Kowale Oleckie
dnia 26 marca 2020 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALE OLECKIE
2020-2023

KOWALE OLECKIE
2020

SPIS TREŚCI

I.	Wprowadzenie	s. 4
II.	Uregulowania formalno - prawne	s. 5-6
II.I.	Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym	s. 6
II.II.	Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku - Prawo budowlane	s. 6
II.III.	Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami	s. 7
II.IV.	Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji	s. 7
II.V.	Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody	s. 8
III.VI.	Ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach	s. 8
III.VII.	Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach	s. 8
III.	Regulacje ponadkrajowe ochrony i opieki nad zabytkami	s. 8-9
III.I.	Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r.	s. 9
III.II.	Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego	s. 10
III.III.	Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy	s. 10
III.IV.	Europejska konwencja krajobrazowa	s. 11
III.V.	Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS	s. 11
III.VI.	Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego	s. 11
IV.	Strategiczne uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami	s. 12
IV.I.	Dokumenty szczebla krajowego	s. 12
IV.I.I.	Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022	s. 12
IV.I.II.	Narodowy program kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004 – 2020	s. 13
IV.II.	Dokumenty szczebla wojewódzkiego	s. 13
IV.II.I.	Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego	s. 13-14
IV.II.II.	Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego	s. 14-16
IV.III.	Dokumenty szczebla powiatowego	s. 16
IV.III.I.	Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025	s. 16
IV.III.II.	Program Ochrony Środowiska Powiatu Oleckiego na lata 2016-2020 z perspektywą do roku 2026	s. 17
IV.IV.	Dokumenty szczebla gminnego	s. 17
IV.IV.I.	Strategia Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do 2022 roku	s. 17
IV.IV.II.	Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie	s. 17-18
IV.IV.III.	Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	
V.	Prawna ochrona zabytków w Polsce na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r.	s. 18-19
V.I.	Regulacje ogólne	s. 19-22
V.II.	Formy ochrony zabytków	s. 22
V.II.I.	Wpis do rejestru zabytków	s. 22-23
V.II.II.	Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa	s. 23-25
V.II.III.	Uznanie za pomnik historii	s. 25
V.II.IV.	Utworzenie parku kulturowego	s. 25
VI.	Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy	s. 26
VII.	Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego	s. 26-31
VII.I.	Zarys historii Gminy Kowale Oleckie	s. 31-32
VII.II.	Krajobraz kulturowy	s. 32

VII.III.	Budownictwo	s. 32-33
VII.IV.	Cmentarze	s. 32-33
VII.V.	Parki	s. 33
VII.VI.	Obiekty archeologiczne	s. 33
VII.VII.	Zabytki nieruchome	s. 33-39
VIII.	Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie	s. 39-51
IX.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Kowale Oleckie. Analiza szans i zagrożeń (SWOT)	s. 51-54
X.	Zadania programowe, priorytety i kierunki działań programu	s. 54
X.I.	Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Kowale Oleckie	s. 54
X.II.	Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami	s. 54-57
XI.	Instrumentarium realizacji POnZ	s. 57-59
XII.	Zasady oceny realizacji POnZ	s. 59
XIII.	Finansowanie zadań z zakresu opieki nad zabytkami	s. 59-60

I. Wprowadzenie

Dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych aspektów życia i działalności człowieka, kształtuje związki międzyludzkie i określa tożsamość i świadomość społeczności. Obiekty zabytkowe stanowią cenny element kultury, który wpływa na kształtowanie się otoczenia człowieka współczesnego, mający wszechstronny wpływ na jego życie codzienne. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa, należycie pielęgnowane i wykorzystane, powinny stanowić jeden z głównych czynników rozwoju życia społeczno-gospodarczego. Po zapoczątkowaniu w Polsce przemian ustrojowych pojawiły się nowe zjawiska i postawy wobec problemu ochrony dorobku i spuścizny minionych pokoleń. Zaczynamy postrzegać dziedzictwo kulturowe jako jedną z ważniejszych gałęzi życia gospodarczego, która może generować znaczne zyski. Przejawem nowego podejścia władz do roli dziedzictwa kulturowego było przyjęcie 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., na nowo zdefiniowała pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i określiła politykę państwa oraz powinności władz państwowych i samorządowych w tej dziedzinie. Ustawa zobowiązuje organy samorządu do sporządzania co cztery lata Programów opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie stanowi wypełnienie ustawowego obowiązku. Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Kowale Oleckie (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Kowale Oleckie. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Wójta Gminy, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Gminy. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Wójt Gminy przedstawia Radzie Gminy sprawozdanie z wykonania GPOnZ. GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami GPOnZ mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy gminy. Istotnym celem GPOnZ jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest, aby poprawa ta dokonywała się przy partycypacji mieszkańców gminy, w różnych formach ich życiowej aktywności (praca zawodowa, działalność społeczna, działania wynikające z prawa własności lub z użytkowania obiektów zabytkowych) zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

II. Uregulowania formalno – prawne

Podstawowym dokumentem regulującym ochronę zabytków jest Konstytucja RP. Ochrona dziedzictwa kulturowego jest obowiązkiem Państwa i każdego obywatela RP, zadeklarowanym w Konstytucji RP – art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP ¹. Ponadto w polskim ustawodawstwie zagadnienia związane z zabytkami regulują następujące akty prawne²:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282),
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r., poz. 506 z późn. zm.),
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2020 poz. 65),
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz. U. z 2019 r., poz. 1186 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r., poz. 65),
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2019 r., poz. 1396 z późn. zm.),
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2020 r., poz. 55.),
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2018 r., poz. 1398 z późn. zm.),
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2019 r., poz. 917 z późn. zm.),
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609 z późn. zm.)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674),

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

² Stan na dzień 6 lutego 2020 r.

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2004 r., Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie poprowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz.928).

Poniżej omówienie wpływu wybranych aktów prawnych najistotniejszych z punktu widzenia ochrony i opieki. W omówieniu pominięto ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, której poświęcona jest dalej osobna część Programu.

II.I. Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

W dokumencie sprecyzowano cele kształtowania ładu przestrzennego oraz wymieniono wśród czynników uwzględnianych przy planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ład przestrzenny, czyli harmonijne ukształtowanie powierzchni, walory architektoniczne i krajobrazowe oraz wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. Zgodnie z ustawą „Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy, w tym uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z wyjątkiem morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej oraz terenów zamkniętych, należy do zadań własnych gminy” (art. 3 ust. 1). Plany zagospodarowania przestrzennego stanowią obecnie podstawowy element ochrony dziedzictwa kulturowego w gminach, powiatach i województwach.

II.II. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane

Ustawa precyzuje m.in. zasady budowania i rozbiórki obiektów oraz wymagania, jakim podlegają takie działania w odniesieniu do budowli zabytkowych oraz obiektów i obszarów niewpisanych do rejestru, ale ujętych w ewidencji zabytków³. Ustawodawca wskazuje sytuacje, w których decyzje administracyjne muszą być zaopiniowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

³ Art. 39 ustawy z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane; Dz. U. z 2019 r. poz. 1186 z późn. zm.

II.III. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami

Ustawa określa zasady gospodarowania nieruchomościami stanowiącymi własność Skarbu Państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego, scalania i podziału, pierwokupu, wywłaszczenia oraz zwrotu wywłaszczonych nieruchomości, udziału w kosztach budowy infrastruktury technicznej, wyceny nieruchomości, działalności zawodowej, której przedmiotem jest gospodarowanie nieruchomościami. Art. 6 ustawy określa zestaw celów publicznych w zakresie gospodarowania nieruchomościami. W katalogu celów publicznych znajdują się również opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak też ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego. W akcie tym określono również zasady gospodarowania nieruchomościami oraz uprawnienia zarówno właściciela, jak i dysponenta nieruchomości.

II.IV. Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji

Ustawa o rewitalizacji ma fundamentalne znaczenie dla ochrony nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym, zarówno krajobrazowym, przestrzennym (zurbanizowanym i ruralistycznym) oraz poprzemysłowym. Ustawa, zachowująca fakultatywny charakter, ma na celu wprowadzenie ram formalnoprawnych przygotowania i prowadzenia procesów kompleksowej rewitalizacji obszarów zdegradowanych. W tym celu definiuje podstawowe pojęcia – przede wszystkim samo pojęcie rewitalizacji. Zgodnie z ustawą „rewitalizacja to kompleksowy proces przemian społecznych, ekonomicznych, przestrzennych i technicznych służących wyprowadzeniu ze stanu kryzysowego najbardziej zdegradowanych obszarów”. Wprawdzie zgodnie z art. 3. ust.1. ustawy zadaniem własnym gminy jest przygotowanie, koordynowanie i tworzenie warunków do prowadzenia rewitalizacji, a także jej prowadzenie w zakresie właściwości gminy, to na podstawie art. 3 ust. 3 ustawy o rewitalizacji gmina ma obowiązek współpracy m.in. z powiatem, który na obszarze rewitalizacji realizuje uprawnienia Skarbu Państwa. Umożliwia również wprowadzenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji i ustanowienie na jej obszarze szeregu rozwiązań prawnych wspomagających przeprowadzenie tego procesu. Ustawa przewiduje wprowadzenie dodatkowego instrumentu planowania przestrzennego dla obszarów zdegradowanych – miejscowego planu rewitalizacji (specjalnej formy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego)⁴. Na mocy art. 17 ust.2 pkt. 4 wójt, burmistrz, prezydent opracowany projekt gminnego programu rewitalizacji obligatoryjnie zobowiązany jest przekazać do zaopiniowania przez zarząd właściwego powiatu w zakresie zgodności programu ze strategią rozwoju powiatu. Może to być instrument ochrony zabytków na terenie powiatu, przynajmniej w odniesieniu do tych, które leżą w granicach zdelimitowanych obszarów zdegradowanych oraz objętych gminnymi programami rewitalizacji.

⁴ Na podstawie materiałów informacyjnych Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju.

II.V. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody

Ustawa o ochronie przyrody zawiera katalog form ochrony prawnej krajobrazu (park narodowy, rezerwat, park krajobrazowy, obszar krajobrazu chronionego, obszar Natura 2000, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe). Regulacje dotyczące zachowania wartości środowiskowych i kulturowych dotyczą m.in. wartości przyrodniczych stanowiących otoczenie zabytków nieruchomych. Ustawa precyzuje wymogi w zakresie uzyskiwania opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do wybranych wartości przyrodniczych.

II.VI. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach

Ustawa precyzuje rolę instytucji muzealnych w ochronie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Placówki muzealne są zobowiązane przez ustawodawcę do ochrony dziedzictwa, upowszechniania wiedzy na jego temat oraz umożliwiania korzystania ze zgromadzonych zbiorów. Zadania te wymienione instytucje realizują przez gromadzenie zabytków, ich katalogowanie, opisywanie, właściwe przechowywanie, organizowanie wystaw, udostępnianie zbiorów, prowadzenie działalności wydawniczej.

II.VII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach

Ustawa określa zbiory biblioteczne i same biblioteki, jako dobro narodowe służące zachowaniu dziedzictwa narodowego. Wśród zadań Biblioteki Narodowej wymieniono działalność konserwatorską. Zdefiniowano też narodowy zasób biblioteczny, w którego skład wchodzi zbiory bibliotek mających wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego. Ustawodawca nadmienił, że narodowy zasób biblioteczny podlega szczególnej ochronie. Konstytucyjnym obowiązkiem Państwa (art. 5 i 6 Konstytucji RP) jest ochrona dziedzictwa kulturowego. Zabytki i ich wartości niematerialne są dobrem wspólnym, a dbałość o nie nakazuje art. 82 Konstytucji.

III. Regulacje ponadkrajowe ochrony i opieki nad zabytkami

Ochrona i opieka nad zabytkami regulowana jest również następującymi dokumentami o znaczeniu międzynarodowym:

- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003 (Dz. U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018),
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564),
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 210),
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000 (Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)
- Europejska Konwencja Kulturalna, Paryż 1954 r. (Dz. U. z 1990 r., Nr 8, poz. 44),

- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972 (Dz. U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190),
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 (Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585),
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobieganiu nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, Paryż 1970, (Dz. U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106),
- Rozporządzenie Rady Europy (WE) NR 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U. UE L 39 z 10.02.2009, CELEX 32009R0116).

Poniżej omówienie wybranych dokumentów międzynarodowych regulujących problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

III.I. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r.⁵

Konwencja definiuje, czym jest dziedzictwo niematerialne i jakie środki jego ochrony przyjmuje się przez państwa członkowskie. Niematerialne dziedzictwo kulturowe to wyobrażenia, praktyki, przekazy, wiedza i umiejętności, jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, uznawane przez wspólnoty i grupy za dziedzictwo kulturowe. Cechy charakterystyczne niematerialnego dziedzictwa kulturowego to: przekazywanie go z pokolenia na pokolenie, stałe odtwarzanie go przez społeczności i grupy w relacji z otoczeniem, oddziaływaniem przyrody oraz ich historią, co zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości. Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się w następujących dziedzinach:

- Tradycje i zwyczaje ustne, w tym język
- Sztuki widowiskowe
- Zwyczaje, obrzędy i rytuały świąteczne
- Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata
- Umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Ochrona oznacza środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W szczególności chodzi o identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w tym poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

⁵ Dz. U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018

III.II. Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego⁶

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (**Konwencja Maltańska**) sporządzona została w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 roku, ratyfikowana przez Polskę w 1996 roku. W dokumencie zdefiniowano pojęcie dziedzictwa archeologicznego, które jest dobrem kulturalnym Europejczyków tworzącym tożsamość i będącym podstawą badań historycznych i naukowych starego kontynentu. Kluczowym zapisem konwencji jest postulat, aby inwestycje nie niszczyły stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych, co oznacza, iż należy uwzględnić obecność stanowisk archeologicznych w strategiach inwestycyjnych.

III.III. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy⁷

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy ratyfikowana została przez Polskę w 2012 roku. Dokument ma na celu ochronę dziedzictwa architektonicznego Europy jako największego bogactwa należącego do dóbr kulturalnych, potwierdzającego tożsamość Europejczyków. W konwencji pojęcie „dziedzictwo architektoniczne” rozumiane jest jako dobra trwałe obejmujące:

- I. *Zabytki*: wszelkie budowle i obiekty wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem;
- II. *Zespoły budynków*: jednolite zespoły zabudowy miejskiej lub wiejskiej wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwarte, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną;
- III. *Tereny*: dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną, mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną.

Sygnatariuszy Konwencji – państwa członkowskie Rady Europy – zobowiązano do stworzenia programów opieki nad zabytkami architektonicznymi, które mają odzwierciedlać zinwentaryzowany stan obiektów oraz zapewnić niezbędną dokumentację do opieki nad nimi. Zapisy w dokumencie wymagają też wprowadzenia w drodze legislacji przepisów prawnych stanowiących odzwierciedlenie jej postanowień w kwestii ochrony dziedzictwa architektonicznego. Podkreślono też konieczność wykorzystania zabytków dla współczesności i ich adaptacji do współczesnych funkcji (rewitalizacja). Zaznaczono także potrzebę wykazania jedności dziedzictwa kulturowego oraz związków między architekturą, sztuką i tradycją w skali europejskiej, krajowej i regionalnej.

⁶ Rada Europy, 1992; Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564.

⁷ Rada Europy, Grenada 1985; Dz. U. z 2012 r., poz. 210.

III.IV. Europejska konwencja krajobrazowa⁸

Europejska konwencja krajobrazowa, przyjęta 20 października 2000 roku we Florencji, ratyfikowana przez Polskę w 2004 roku. W konwencji wprowadzono definicję krajobrazu i jako cel określono jego ochronę, tj. zachowanie i utrzymanie charakterystycznych cech krajobrazu oraz takie nim gospodarowanie, by zapewnić harmonię zmian wprowadzanych przez człowieka. Istotne jest też planowanie krajobrazu, rozumiane jako jego powiększenie, odtworzenie lub utworzenie. Zadaniem dla społeczności lokalnych jest zintegrowanie krajobrazu w ramach przygotowywanych strategii planowania regionalnego. Treść konwencji ma również zachęcić środowiska pozarządowe do włączenia się w prace nad ochroną oraz planowaniem krajobrazu i promocji postaw społecznych w tym zakresie. Czynnikiem motywującym do zadań realizowanych przez organizacje i samorządy na rzecz krajobrazu oraz środowiska naturalnego jest nagroda krajobrazowa Rady Europy.

III.V. Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS

Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (**Karta Lozańska**) przyjęta w 1990 roku na konferencji w Lozannie, ratyfikowana przez Polskę w 1996 roku. W akcie tym zdefiniowano pojęcie dziedzictwa archeologicznego oraz określono metody jego badania. Ponadto postuluje on prowadzenie polityki zintegrowanej ochrony dziedzictwa archeologicznego, zobowiązuje poszczególne kraje do wprowadzania prawodawstwa chroniącego dziedzictwo archeologiczne, zwłaszcza ochronę przed działaniami inwestycyjnymi oraz do badań archeologicznych poprzedzających działania inwestycyjne, a także właściwego utrzymania i konserwacji stanowisk archeologicznych.

III.VI. Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego

Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego, przyjęta na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO, 15 października 2003 roku w związku z zagrożeniem, jakie dla światowego dziedzictwa cyfrowego stanowi wyzwanie długoterminowej archiwizacji. W Polsce nie została jeszcze ratyfikowana, co nie zmienia znaczenia tego dokumentu dla procesów ochrony dziedzictwa kulturowego w zgodzie z wyzwaniami, jakie niesie postęp technologiczny i rozwój cywilizacyjny. Poszczególne kraje mogą objąć ochroną materiały według własnego wyboru, tym niemniej muszą one spełniać najważniejsze kryteria, jakimi są ich istota oraz trwała wartość kulturowa, naukowa, dokumentalna lub inna. Za koordynację ochrony dziedzictwa cyfrowego i udostępnienie niezbędnych do tego zasobów odpowiadać ma wyznaczona instytucja w państwach członkowskich. W dokumencie podkreślono, że w celu skutecznej ochrony dziedzictwa cyfrowego konieczna jest współpraca na szczeblu krajowym i międzynarodowym.

⁸ Rada Europy, Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98.

IV. Strategiczne uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono najważniejsze dokumenty krajowe, regionalne, powiatu oleckiego i Gminy Kowale Oleckie o znaczeniu strategicznym, których zapisy mają istotne znaczenie dla prowadzenia ochrony i opieki nad zabytkami.

IV.I. Dokumenty szczebla krajowego

IV.I.I. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022⁹

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest pierwszym tego rodzaju dokumentem strategicznym w obszarze ochrony zabytków, przyjętym przez Radę Ministrów 13 sierpnia 2019 roku. Głównym celem programu - jak podało Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego - jest "stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego". W ramach programu będą realizowane m.in. następujące zadania: szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m.in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, powołane zostanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie - dostarczanie właścicielom, opiekunom i rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami - wiedzy dot. zasad konserwacji zabytków drewnianych. Innym zadaniem programu jest podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami, takimi jak policja oraz zrealizowanie kampanii społeczno-edukacyjnej w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami. Uruchomiony zostanie także program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego. Głównym realizatorem programu jest państwowa instytucja kultury Narodowy Instytut Dziedzictwa.

IV.I.II. Narodowy program kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004 – 2020

Założenia polityki państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa narodowego przedstawia dokument pod nazwą Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. (w 2005 r. opracowano Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020). Jest to strategiczne opracowanie rządowe, określające zasady nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa i mecenatu państwa w sferze kultury, funkcjonujących w warunkach rynkowych i we współpracy w ramach Unii Europejskiej.

⁹ Uchwała Rady Ministrów Nr 82/2014 roku z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Wymieniono w nim dwa priorytety:

1. aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe,
2. edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Mają one na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego". Program ten jest zgodny z Narodowym Planem Rozwoju (ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o Narodowym Planie Rozwoju, (Dz. U. 2019 poz. 1465) oraz z założeniami do krajowego programu ochrony zabytków. Podstawą do sformułowania Narodowego Programu Kultury "Ochrona Zabytków i dziedzictwa kulturowego" jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury a także za potencjał, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Cele nakreślone w Strategii mają być realizowane przez różnorodne działania, wśród których wymienić należy: budowę nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków, kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granice.

IV.II. Dokumenty szczebla wojewódzkiego

IV.II.I. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 została przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Warmińsko – Mazurskiego Nr XXXVIII/553/13 z dnia 25 czerwca 2013 r. W opracowaniu tym uproszczono system priorytetów:

- Konkurencyjna gospodarka,
- Otwarte społeczeństwo,
- Nowoczesne sieci

i celów strategicznych:

- Wzrost konkurencyjności gospodarki,
- Wzrost aktywności społecznej,
- Wzrost liczby i jakości powiązań sieciowych,
- Nowoczesna infrastruktura rozwoju.

Strategia jest narzędziem zarządzania regionem, przybliżającym wszystkich do realizacji wizji rozwojowej Warmii i Mazur. Strategia jest podstawą programową kolejnych regionalnych programów

operacyjnych dla Warmii i Mazur oraz inspiracją dla działań lobbujących w instytucjach krajowych zarządzających krajowymi programami operacyjnymi oraz krajowymi środkami finansowymi celem osiągnięcia części, leżących poza zasięgiem poziomu regionalnego, celów rozwojowych województwa. Określona w 2005 r. wizja województwa warmińsko - mazurskiego pozostaje aktualna, brzmi następująco: Warmia i Mazury regionem, w którym warto żyć... W obszarze zabytków ochrony i opieki nad zabytkami wśród atutów w wyznaczonych obszarach strategicznej interwencji (OSI), wymieniono duże nasycenie obiektami zabytkowymi. Walory turystyczne województwa wynikają również z jego wartości kulturowej oraz rozwoju oferty wypoczynkowej i zdrowotnej. Województwo warmińsko – mazurskie odnotowuje znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną. Gminy regionu dysponują licznymi obiektami zabytkowymi. Niektóre z gmin plasują się wysoko w rankingu pod względem liczby uczestników imprez. Wszystkie walory oraz tradycje związane z rozwojem sektora turystycznego powodują, że duża liczba gmin województwa należy do grupy najlepszych w Polsce pod względem rozwoju funkcji turystycznej.

IV.II.II. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty Uchwałą Sejmiku Województwa Warmińsko – Mazurskiego Nr XXXIX/832/18 z dnia 28 sierpnia 2018 r. Obszar województwa warmińsko-mazurskiego należy do jednego z najbogatszych pod względem przyrodniczym regionów Polski, wyraźnie wyróżniającym się także w skali Europy. Kontrastują tu ze sobą unikalne scenerie krajobrazów: deltowy, równin morenowych i pagórków oraz wzgórz pojeziernych, jezior, kompleksów leśnych oraz terenów kultur rolnych, na które nakłada się bogate dziedzictwo kulturowe regionu. Efektywne i racjonalne korzystanie z zasobów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu uznaje się za istotny warunek zrównoważonego rozwoju regionu. Kierunek dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska kulturowego kształtuje się według kryterium: **OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I KSZTAŁTOWANIE TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ:**

- 1) Uznaje się zasoby dziedzictwa kulturowego regionu, łącznie z uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego i krajobrazu, za istotny element budowania przewagi konkurencyjnej regionu, poprzez wykorzystanie dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych, jako świadectwa tożsamości regionalnej.
- 2) Zachowanie, ochrona i wzmacnianie tożsamości oraz różnorodności kulturowej regionu, znajdujących swój wyraz w zachowanych elementach historycznych struktury przestrzennej województwa:
 - a) ochrona różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa,
 - b) harmonijne kształtowanie krajobrazu kulturowego, w tym:
 - ochrona obszarowa miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego z zachowaną strukturą przestrzenną i przeciwdziałanie procesom ich degradacji,

- ochrona poszczególnych, ważnych dla tożsamości regionu komponentów krajobrazu kulturowego, w tym szczególnie:

- * historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, z uwzględnieniem ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, historycznych dominant widokowych, kontynuacji i utrzymania regionalno-historycznej skali i struktury jednostek osadniczych, form zabudowy nawiązującej do tradycyjnego budownictwa,
- * kształtowanego krajobrazu rolniczego, z uwzględnieniem tradycyjnych form osadniczych, komponowanych form zieleni (aleje przydrożne, zieleń śródpolna, cmentarze m.in.) oraz obiektów małej architektury współtworzących walory krajobrazowe (m.in. kapliczki przydrożne),
- * zespołów sakralnych (sanktuaria pielgrzymkowe) z dominantą architektoniczną, widokowo-przestrzennie powiązanych z otoczeniem,
- * majątków ziemskich z zespołami rezydencjonalno-parkowymi wraz z komponowaną zielenią, siecią powiązań widokowych, historycznym rozłogiem pól,
- * budowli architektury obronnej wraz obiektami archeologicznymi (m.in.: wały, grodziska), zwykle wkomponowane w otaczające warunki naturalne,

- zapobieganie dewastacji przestrzeni w otoczeniu zabytków oraz niekorzystnym zmianom krajobrazu, homogenizacji i zacieraniu cech fizjonomicznych krajobrazu oraz zjawiskom suburbanizacji,

c) podtrzymywanie tradycji miejsca, kontynuację rozwiązań historycznych bądź nawiązywanie do nich,

d) efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych,

f) rozbudowywanie oferty działalności muzealnej (m.in.: unowocześnianie form, tworzenie specjalizacji) oraz tworzenie lokalnych muzeów dla ochrony dziedzictwa ruchomego oraz niematerialnego.

3) Zachowanie, zabezpieczanie, ochrona i utrzymanie zasobów dziedzictwa materialnego i niematerialnego:

a) realizacja nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,

b) podwyższenie rangi ochrony prawnej obiektów i zespołów zabytkowych o wyjątkowych i unikatowych walorach,

c) utworzenie parków kulturowych, obejmujących szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego regionu m.in.: założenia pałacowo-parkowe, wsie historyczne, fortyfikacje nowożytnie, budowle inżynierskie i zabytki archeologiczne,

d) realizacja programów opieki nad zabytkami,

e) podejmowanie działań (m.in.: rewaloryzacja, rewitalizacja, modernizacja, adaptacja do nowych funkcji) w zakresie obiektów i zespołów zabytkowych oraz ich najbliższego otoczenia w celu zachowania tożsamości kulturowej miejsca,

f) przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom mającym wpływ na stan obiektów i zespołów zabytków, z uwzględnieniem m.in.: suburbanizacji, presji i ekspansji inwestycyjnej, zmian sposobów użytkowania obiektów, funkcji i charakteru otoczenia, komercjalizacji zabytków,

- g) zachowanie, utrzymywanie i porządkowanie zabytkowych terenów zieleni urządzonej,
- h) zarządzanie zasobem zabytków archeologicznych w celu zapewnienia im przetrwania, udostępnienie obiektów archeologicznych o walorach krajobrazowych i ekspozycyjnych, przez opracowanie planów ochrony i udostępnienia poszczególnych obiektów, tworzenie szlaków dziedzictwa archeologicznego oraz parków kulturowych, z zachowaniem zasad harmonijnego wkomponowania i wyeksponowania obiektów w krajobrazie danego obszaru,
- i) ochrona i zachowanie dóbr kultury współczesnej, podkreślających specyficzne, współczesne cechy krajobrazu kulturowego regionu.
- 4) Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych
- a) efektywne wykorzystanie zasobów z poszanowaniem i zachowaniem substancji zabytkowej wraz z kontekstem krajobrazowym,
- b) dostosowanie użytkowania oraz zagospodarowania otoczenia zapewniające zachowanie, eksponowanie i udostępnianie obiektów i przestrzeni publicznych o wybitnych walorach kulturowych,
- c) podejmowanie działań rewitalizacyjnych, konserwacyjnych, promocyjnych i adaptacyjnych w obiektach i ich otoczeniu w celu utrzymania i wykorzystania potencjału kulturowego dla rozwoju funkcji turystycznej,
- d) realizowanie kulturowych szlaków turystycznych prezentujących walory i elementy dziedzictwa kulturowego regionu,
- e) wykorzystanie kulturowych wyróżników regionu do promocji regionu czy kreowania nowych produktów turystycznych.

IV.III. Dokumenty szczebla powiatowego

IV.III.I. Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025

Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025 została przyjęta uchwałą nr XII/63/2015 Rady Powiatu w Olecku z 26 listopada 2015 r. Jednym z celów operacyjnych strategii (cel strategiczny: kultura i kultura fizyczna) jest dbałość o dziedzictwo kulturowe powiatu oleckiego, upowszechnienie działań w tym zakresie oraz organizacja działań ochronnych a odnosząc się do przedmiotu opieki nad zabytkami możemy wyróżnić:

- opracowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Oleckiego,
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie ochrony zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego,
- oznakowanie zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego znakami informującymi o tym, że zabytek podlega ochronie,
- popularyzacja i upowszechnianie wiedzy o zabytkach i kulturze powiatu oleckiego.

IV.III.II. Program Ochrony Środowiska Powiatu Oleckiego na lata 2016-2020 z perspektywą do roku 2026

Program Ochrony Środowiska Powiatu Oleckiego na lata 2016-2020 z perspektywą do roku 2026 został przyjęty Uchwałą Nr XXXV/216/2017 Rady Powiatu Oleckiego z dnia 28 grudnia 2017. Celem opracowania Programu jest stworzenie narzędzi do realizacji polityki ochrony środowiska na terenie powiatu. W Programie oceniono stan środowiska naturalnego, przeanalizowano zagrożenia i problemy poszczególnych komponentów środowiska, określono cele, kierunki interwencji oraz zadania, zmierzające do poprawy stanu środowiska oraz przedstawiono harmonogram rzeczowo - finansowy realizacji zadań ujętych w opracowaniu. W Programie opisano krajobraz kulturowy powiatu oleckiego, który w dużej mierze kształtuje występowanie zabytków, głównie wpisanych do rejestru zabytków woj. warmińsko-mazurskiego. Wśród określonych celów, kierunków interwencji oraz zadań nie wskazano takich, które związane by były z ochroną zabytków.

IV.IV. Dokumenty szczebla gminnego

IV.IV.I. Strategia Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do 2022 roku

Strategia Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do 2022 roku została przyjęta Uchwałą Nr RG.0007.37.2015 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 2 czerwca 2015 r. Obiekty zabytkowe w gminie zwiększają atrakcyjność obszaru i stanowią potencjał do rozwoju różnych form rekreacji, w tym turystyki krajoznawczej. Zasoby dorobku kulturowego stanowią podstawę do tworzenia współczesnych wartości kulturowych, ale wymagają znacznych nakładów na utrzymanie obiektów zabytkowych w odpowiednim stanie technicznym. Obszar gminy Kowale Oleckie tylko częściowo został objęty badaniami archeologicznymi. Zabytkowa zabudowa jest zgrupowana w kilku wsiach. Pomimo skromnych form wystroju architektonicznego oraz przeważnie złego stanu technicznego, obiekty zachowały charakter zabytkowy. W grupie zabytkowych budynków są obiekty murowane mieszkalne i gospodarskie. Strategia Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do 2022 roku jednym z celów operacyjnych (cel strategiczny: stworzenie optymalnych warunków do rozwoju turystyki i kultury w gminie oraz zabezpieczenie trwałości dziedzictwa kulturowego) jest wykorzystanie i ochrona zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego:

- zagospodarowanie szczególnie cennych obiektów i terenów,
- pozyskiwanie środków na zabezpieczenie i renowacje zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z ich otoczeniem,
- oznakowanie zabytków.

IV.IV.II. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie zostało przyjęte uchwałą Nr RG.0007.277.2014 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 14 listopada 2014 r.

Na terenie gminy Kowale Oleckie znajdują się obiekty:

- wpisane do rejestru zabytków, podlegające ochronie.
- wpisane do ewidencji zabytków.

W/w obiekty są zabytkami w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.) i podlegają przepisom w/w ustawy.

Obszar gminy Kowale Oleckie tylko częściowo został objęty badaniami archeologicznymi. Niezbyt precyzyjnych informacji o zabytkach pradziejowych dostarcza literatura niemiecka. W okresie powojennym teren był penetrowany sporadycznie przez archeologów. Sytuacja ta uległa zmianie w ciągu ostatnich 30 lat, gdy rozpoczęto systematyczne badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. W ich efekcie zaewidencjonowano tu ponad sto stanowisk archeologicznych, a przebadano jedynie zachodnią część gminy. Wyniki dotychczasowych badań pozwalają natomiast stwierdzić, że jest to teren niezwykle bogaty i bardzo wartościowy pod względem tak naukowym, jak i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Układ drożny na niemal całym terenie gminy powstał głównie w XVII - XIX wieku. Najprawdopodobniej część obecnie istniejących dróg pokrywa się ze starymi szlakami odnotowanymi w źródłach krzyżackich; np. droga z Kowal Oleckich do Mieruniszek, droga z Gołdapi do Olecka.

Połączenie kolejowe Gołdap - Olecko wraz z obiektami kubaturowymi pochodzi z II połowy XIX wieku. Nasyp kolejowy kolejki wąskotorowej biegnący od Olecka przez Lenarty do Mieruniszek powstał wraz z nieistniejącymi obiektami kubaturowymi około 1905 roku. Po 1945 roku torowiska oraz urządzenia kolejowe zostały zdemontowane przez specjalne oddziały Armii Czerwonej.

IV.IV.III. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Sukcesywnie uchwalane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zgodnie ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie realizują wyznaczone kierunki polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego. Dla terenu gminy Rada Gminy Kowale Oleckie uchwaliła następujące plany:

L. p.	Nazwa uchwały
1.	<i>Uchwała Nr V/38/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 9 kwietnia 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Kowale Oleckie</i>
2.	<i>Uchwała Nr VIII/66/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 4 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów złóż kruszywa „Stożne IV” i „Stożne V” we wsi Stożne w gminie Kowale Oleckie</i>
3.	<i>Uchwała Nr VIII/67/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 4 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów złóż</i>

	<i>kruszywa „Stożne VI” we wsi Stożne Golubki w gminie Kowale Oleckie</i>
4.	<i>Uchwała Nr XXIV/175/2005 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 11 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Gorczyce w gminie Kowale Oleckie (złoża kruszywa naturalnego „GORCZYCE”)</i>
5.	<i>Uchwała Nr RG.0007.99.2016 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 17 marca 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowale Oleckie w części obrębu geodezyjnego Kowale Oleckie, Monety, Gorczyce i Kucze</i>
6.	<i>Uchwała Nr RG.0007.61.2019 Rady Gminy Kowale Oleckie w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego e obrębie geodezyjnym Sokółki w miejscowości Sokółki w Gminie Kowale Oleckie</i>

V. Prawna ochrona zabytków w Polsce na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r.

V.I. Regulacje ogólne

Podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce stanowi **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**¹⁰ (zwana dalej ustawą).

Art.1 określa zawartość, tj. w szczególności: przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. W art. 3 zdefiniowane zostały podstawowe pojęcia stosowane w ustawie, tj.:

- zabytek, w tym:
 - ruchomy
 - nieruchomy
 - archeologiczny
- instytucję kultury wyspecjalizowaną w opiece nad zabytkami
- prace:
 - konserwatorskie
 - restauratorskie
 - roboty budowlane
- badania:
 - konserwatorskie

¹⁰ Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.

- architektoniczne
- archeologiczne
- historyczny układ:
 - urbanistyczny
 - ruralistyczny
- historyczny zespół budowlany,
- krajobraz kulturowy
- otoczenie zabytku.

Ustawa szczegółowo określa, na czym polega ochrona i opieka nad zabytkami. Art. 4 ustawy definiuje, że „**Ochrona zabytków** polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5 ustawy definiuje, że „**Opieka nad zabytkiem** sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

W art. 6 ustawy określono trzy typy zabytków podlegających ochronie i opiece bez względu na stan ich zachowania. Są to następujące **kategorie zabytków**:

- 1) **zabytki nieruchome** będące, w szczególności:
 - a. krajobrazami kulturowymi,
 - b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c. dziełami architektury i budownictwa,
 - d. dziełami budownictwa obronnego,

- e. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f. cmentarzami,
- g. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Dodatkowo ustawa określa, że „Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art. 84 ustawy określa, że „w celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Stanowi on wytyczne dla administracji publicznej (w tym jednostek samorządu terytorialnego) oraz właścicieli bez względu na ich status prawny w zakresie warunków

organizowania i prowadzenia ochrony i opieki nad zabytkami w granicach kompetencji określonych w Ustawie oraz innych przepisach z nią powiązanych.

V.II. Formy ochrony zabytków

Ustawa określa formy ochrony zabytków, za które uznaje się:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
3. uznanie za pomnik historii,
4. utworzenie parku kulturowego,
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego¹¹.

V.II.I. Wpis do rejestru zabytków

Jedną z form prawnych opieki nad zabytkami jest wpis do rejestru zabytków. Znaczenie rejestru zabytków podkreśla fakt przypisania kompetencji do skreśleń zabytków z rejestru wyłącznie ministrowi, właściwemu do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, z zastrzeżeniem spełnienia ustawowych przesłanek.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi rejestr zabytków oraz wojewódzką ewidencję zabytków dla obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa. Wpis do rejestru zabytków, dokonywany na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków, ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości i w katastrze nieruchomości. Decyzja taka jest ogłaszana w wojewódzkim dzienniku urzędowym. **Rejestr zabytków obejmuje obiekty nieruchome (Rejestr A), ruchome (Rejestr B) i archeologiczne (Rejestr C).**

Zgodnie z definicją ustawową do *zabytków nieruchomych* w szczególności zalicza się:

- krajobrazy kulturowe,
- układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane,
- dzieła architektury i budownictwa,
- dzieła budownictwa obronnego,
- obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,

¹¹ Art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067 z póź. zm.)

- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji¹².

Zabytkiem ruchomym są w szczególności:

- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmaty,
- pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
- wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹³,
- instrumenty muzyczne,
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji¹⁴.

Natomiast do *zabytków archeologicznych* w rozumieniu zabytków nieruchomych, będących powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem, w szczególności zalicza się: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

V.II.II. Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa

Zgodnie z art.14a ust. 1 ustawy Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę, decyzją ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wydaną z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku ruchomego o szczególnej wartości, wpisane mogą być zabytki ruchome, należące do jednej z następujących kategorii:

- zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzi w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,

¹² Tamże, art. 6 ust. 1 pkt. 1.

¹³ Dz. U. z 2019 r. poz. 1479

¹⁴ art. 6 ust. 1 pkt. 2. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.)

- elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
- środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.

Właściciel zabytku wpisanego na Listę zobowiązany jest m.in. powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku. Minister jest zaś uprawniony do badania takiego zabytku w miejscu, w którym się on znajduje. Sam zabytek powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą, pożarem i innymi zagrożeniami, a w czasie transportu powinien podlegać stałej ochronie fizycznej. W przypadku zabytków wpisanych na Listę została wyłączona możliwość wydania wielokrotnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę.

Właściciel lub osoba dysponująca zabytkiem wpisanym na Listę może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich. Istnieje także możliwość ubiegania się o dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, w którym zabytek ma być przechowywany. Dodatkowym uprawnieniem właściciela lub posiadacza zabytku jest wnioskowanie do

ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (np. muzeum, biblioteka, archiwum) w sytuacji, gdy nie jest on w stanie zapewnić odpowiednich warunków przechowywania zabytku wpisanego na Listę.

V.II.III. Uznanie za pomnik historii

Pomnikiem historii określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury utrwalaony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń. Jest on ustanawiany Rozporządzeniem Prezydenta RP na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁵. Pomniki historii ustanawia się od 1994 r. Obecnie w Polsce jest 91 pomników historii, z czego 7 znajduje się na terenie Małopolski, a 1 na terenie powiatu krakowskiego. Jest nim zespół opactwa benedyktynów w Tyńcu.

V.II.IV. Utworzenie parku kulturowego

Park kulturowy jest tworzony w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej¹⁶. Park kulturowy rada gminy tworzy uchwałą, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obecnie w Polsce znajduje się 40 parków kulturowych¹⁷. Jeden z nich ustanowiony zostały w województwie warmińsko-mazurskie.

VI. Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy

Art. 7 ust.1 pkt 9 ustawy z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r., poz. 1515 z późn. zm.) opieka nad zabytkami należy do zadań własnych gminy, co również z tego wynika, iż zadania własne gminy obejmują także sprawy w zakresie kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Stąd też w nawiązaniu do ustawy o samorządzie gminnym, nałożono na gminy obowiązek opracowania programu opieki nad zabytkami, o czym mówi art. 87 ust.1 ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.): "Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami". Art. 87 ust. 2 wyżej cytowanej ustawy określa cele programu opieki nad zabytkami:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,

¹⁵ Art. 7 i art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.)

¹⁶ art. 16 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.)

¹⁷ https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Parki_kulturowe/Zestawienie_parkow/miejsce.php?ID=3710; Stan na 29.11.2019 r. (dostęp 05.12.2019 r.).

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

VII. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

VII.1. Zarys historii Gminy Kowale Oleckie

Tereny północno-wschodniej Polski, gdzie leży obecnie Gmina Kowale Oleckie do schyłku plejstocenu kilkakrotnie ulegały zmianom klimatycznym spowodowanym przez zlodowacenie. Ewentualne ślady bytności człowieka na tym terenie w okresach ocieplenia zostały zniszczone lub przykryte grubą warstwą osadów polodowcowych. Ostateczne wytopienie się lodowca w XIV tysiącleciu p.n.e. i ocieplanie się klimatu w następnych tysiącleciach pozwoliło na powolne wytworzenie się ekosystemu przyjaznego człowiekowi. Najstarsze ślady przebywania człowieka na Mazurach pochodzą z późnego paleolitu (XI tysiąclecie p.n.e.). Wówczas pojawiły się tu niewielkie koczownicze grupy, związane z tzw. kulturą hamburską. Ich egzystencja w całości opierała się na eksploatacji środowiska naturalnego (łowiectwie, zbieractwie i rybołówstwie).

Z końcem epoki lodowej (ok. 8300 lat przed Chrystusem) klimat ocieplił się na tyle, że miejsce tundry zajęła tajga. W tych nowych warunkach rozwinęła się urozmaicona roślinność (między innymi jagody) oraz pojawiły się liczne gatunki zwierząt, w tym łownych. Bogactwo pożywienia spowodowało z kolei znaczący przyrost demograficzny i przejście ludzi na wół osiadły tryb życia. Okres ten nazywamy mezolitem - środkową epoką kamienia. Wówczas na brzegach rzek i jezior zakładano obozowiska składające się z kilku szałasów. Koncentrację stanowisk z tego okresu odkryto w Czerwonym Dworze, Golubiach Węzewskich, Jabłonowie, Staczach, Szeszkach, Szwałku, Wierzbiankach i Zawadach Oleckich. Myśliwsko-rybacko-zbieracki sposób gospodarowania na ziemiach obecnie północno-wschodniej Polski, charakterystyczny dla kundańskiego kręgu kulturowego, trwał jeszcze w późnym mezolicie.

Ludność neolityczna, której egzystencja opierała się już na hodowli i uprawie roli z malejącym udziałem polowania i rybołówstwa, podejmowała próby ekspansji na omawiany teren. Świadczą o tym nieliczne stanowiska archeologiczne w Czerwonym Dworze. Ciekawym zjawiskiem z tego okresu są stanowiska

kręgu kultury strefy leśnej zaliczane do okresu preneolitu w Czerwonym Dworze i Szeszkach. Ludność ta nie zdołała jednak osiedlić się tutaj na stałe. Sytuacja taka trwała bardzo długo, jeszcze w głąb epoki brązu (po 1800 p.n.e.). Brakuje na terenie Gminy Kowale Oleckie archeologicznych śladów osadnictwa plemion posługujących się narzędziami wykonanymi z brązu. Pojedyncze groty oszczepów, sztylety lub siekierki odnajdywane podczas badań archeologicznych wiązane są z wymianą handlową i traktowane jako towary importowane.

Dopiero w połowie pierwszego tysiąclecia przed Chrystusem nastąpiła tutaj zasadnicza zmiana w strukturze zasiedlenia. Na Mazury przybył nowy lud – Bałtowie Zachodni. Zakładali oni osiedla obronne na platformach drewnianych, lokalizowanych na wypłyeniach jeziornych lub silnie obwałowane i chronione palisadami grody na szczytach wzgórz. Od charakterystycznej formy pochówku zmarłych określa się ten lud kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich. Ludność do niej należąca zajmowała się przede wszystkim rolnictwem, wprowadziła też na te tereny umiejętność wytopu i obróbki żelaza. Na terenie Gminy mamy stanowiska w Jabłonowie i Staczach.

Na przełomie er wytworzyła się kultura bogaczewska. Był to również lud bałtyjski, jednak o znacznie bardziej rozwiniętej kulturze materialnej, najpewniej dzięki kontaktom i wymianie handlowej z Cesarstwem Rzymskim. Z tego okresu na terenie Gminy mamy stanowiska w Czerwonym Dworze, Golubiach Wężewskich, Jabłonowie, Staczach, Szwałku i Wężewie.

Wczesne średniowiecze (w periodyzacji archeologicznej) było ostatnią fazą samodzielnego bytu plemion bałtyjskich na tych ziemiach. Tereny Gminy Kowale Oleckie zamieszkiwały w tym okresie plemiona Jaćwingów (stanowiska w Czerwonym Dworze, Staczach, Szwałku, Wężewie i Zawadach Oleckich). Rody możnowładców plemiennych podzieliły między siebie poszczególne włości, w których wznoszono grody obronne otoczone wieńcem osad. Podstawą gospodarki Jaćwingów było rolnictwo uzupełniane hodowlą bydła, łowiectwem, rybołówstwem i bartnictwem.

Do początku XIII w. plemiona jaćwieskie toczyły walki z sąsiadami ze zmiennym szczęściem. Regularny podbój Prus przez Zakon Krzyżacki (pełna nazwa: Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie) datowany od 1226 r. i dokonywany z udziałem wojsk księcia mazowieckiego zbliżał się nieuchronnie do ziem plemiennych. W 1277 r. rozegrała się krwawa bitwa między Jaćwingami, a Krzyżakami nad Jeziorem Skomętno w okolicach Ełku. Kilka lat później kronikarz krzyżacki Piotr Dusburg pod datą 1280 zapisał: "Koniec wojny w Prusach. Początek wojny litewskiej." Oznaczało to pokonanie plemion pruskich i zajęcie ich terytoriów aż po Niemen. Rozwój osadnictwa na zdobytym terenie następował znacznie wolniej niż jego podbój. Dlatego interesujący nas obszar, w owych czasach, z wolna pokrywał się puszcza. Obszar Gminy nie był zasiedlany przez Krzyżaków w ciągu ponad dwóch kolejnych stuleci. Po zaciekłych wojnach, na tym obszarze pozostało niewiele ludności, ale do całkowitego wyludnienia nie doszło, o czym świadczą znaleziska archeologiczne ceramiki datowane na XIV-XV w. Pas puszczy stanowił granicę z Litwą, na którą wyprawiały się oddziały krzyżackie w tzw. rajzach. Jedną z dróg tych wypraw krzyżackich prowadziła przez puszcze na Litwę po terenie obecnej Gminy Kowale

Oleckie. Szlak ten prowadził obok Szeskich Wzgórz i z całą pewnością przez Mieruniszki znaną wówczas włość jaćwieską.

Dwie wielkie wojny w 1410 i 1414 r. chociaż toczyły się z dala, miały jednak wpływ na sytuację terenu. W 1422 r. zgodnie z traktatem nad jeziorem Mielno ustalono granicę między Zakonem, a ziemiami podległymi Jagiellonom. Granica ta, z niewielkimi korektami dotrwała do okresu międzywojennego. Ziemie obecnej Gminy Kowale Oleckie stały się tym samym terenem przygranicznym z Litwą. W traktacie pokojowym wymienia się dawną jaćwieską włość Mieruniszki (po 1945 roku poza obszarem Gminy) jako jeden z granicznych punktów.

W 1525 roku wprowadzono nowy podział administracyjny kraju na trzy okręgi administracyjne: sambijski, katangijski i górno pruski. W okręgu katangijskim leżały tzw. polskie starostwa (zasiedlone ludnością pochodzenia polskiego), a wśród nich obszar Gminy Kowale Oleckie. W miejsce komornictwa utworzono starostwo straduńskie. Obszar obecnej gminy Kowale Oleckie wszedł wówczas w skład starostwa straduńskiego. W 1540 roku dokonano wielkiego spisu podatkowego (Nachtgelts). Nadania, bardzo liczne w tym okresie odbywały się bezpośrednio od księcia lub w formie sprzedaży z rąk starostów. Był to czas rozwoju osadnictwa na terenie Gminy Kowale Oleckie. Bezpośrednio od księcia Albrechta zostały dokonane nadania dóbr lennych **Borkowiny** (03.11.1565 r.), **Chelchy** (1563 r.), **Drozdowo** (1562 r.), **Golubie Węzewskie** (12.05.1565 r.), **Guzy** (1565 r.), **Kowale Oleckie** (1563 r.) - z nadania tego wydzielono 30 włók na wieś czynszową (07.10.1564 r.), **Lakiele** (15.06.1566 r.), **Stacze** (1564 r.), **Węzewo** (24.12.1562 r.), wieś wolnych z młynem dziedzicznym **Gorczyce** (1563 r.) i wieś czynszową **Żydy** (1565 r.).

Nadania starostów zapoczątkował burgrabia a następnie starosta Piotr v. Schwartz - dobra lenne **Dorsze** (między 1525 a 1534 r.). W okresie działalności starosty Caspara v. Aulack powstały **Golubki** (1541 r.), wieś czynszowa **Mieruniszki** (1537 r., nadanie potwierdzone przez księcia Albrechta 11.10.1541 r. - od 1945 r. poza obszarem Gminy), wieś czynszowa **Zawady Oleckie** (1541 r.). Starosta Michał v. Eysack dokonał nadania wsi czynszowej **Garbas** (1548 r. – od 1945 r. poza obszarem Gminy), starosta Christof v. Glaubitz dokonał nadania wsi czynszowej **Czukty** (1560 r.), a starosta Lorentz v. Halle dokonał nadań wsi czynszowej **Kiliany** (1561 r.), dóbr lennych **Kucze** (1565 r.), włók sołeckich **Monety** (1564), wsi czynszowej **Szarejki** (1566 r.), dóbr lemańskich **Rdzawe** (1565 r.), wsi czynszowej **Sokółki** (1564 r.), wsi czynszowej **Szeszki** (1561 r.). Miało miejsce jedno nadanie książęce, za pośrednictwem starosty, wsi czynszowej **Stożne** (1560). Jeszcze w XVI stuleciu starosta Heinrich v. Kracht dokonał nadania wsi wolnych **Daniele** (1581 r.) i dóbr lemańskich **Rogówko** (1581 r.). W 1598 roku z polecenia władz książęcych, Bartel Hüniche krajowy mierniczy dokonał nowych pomiarów m.in. w starostwie oleckim.

Wiek XVII przyniósł zmiany polityczno – administracyjne. Siedzibę starostwa ostatecznie przeniesiono do zamku Oletzko, a starostwo nazwano oleckim (1619 r.). Był to ważny moment w rozwoju struktury administracyjnej Prus Książęcych na tym przygranicznym terenie. W państwie konieczne były nowe regulacje prawne. W 1620 roku wprowadzono nowe prawo krajowe (Landrecht) porządkujące tytuły własności dóbr. Te dobra, które nie były obciążone czynszami stały się własnością dotychczasowych

użytkowników. Dobra obciążone stały się dobrami dzierżawnymi. Z lokacji dokonanych przez księcia Jana Zygmunta miało miejsce nadanie dóbr lennych w **Żydach** (1612 r.), powtórne nadanie wsi czynszowej Monety (1616) i odnowienie przywileju wsi **Kiliany** (1616 r.).

Książęta z linii brandenburskiej podejmowali starania zmierzające do podniesienia swojej rangi wśród władców Rzeszy. Ważnym krokiem w tym kierunku było zdominowanie stanów pruskich, które nastąpiło za Fryderyka Wilhelma (1640-1688) zwanego Wielkim Elektorem, monarchy dążącego do uzyskania władzy absolutnej. Książę ten, podjął ostatni etap kolonizacji ziem pruskich. Dokonywał tego w formie tzw. osadnictwa szkatułowego. Na zalesionych obszarach państwowych puszczy, dokonywane były nadania, z których przychody zapewniały środki bezpośrednio księciu. Tworzono wówczas wsie głównie w pasie puszczańskim. Akacja ta przebiegała jednak dość wolno i na terenach wschodnich osadnictwo zwane szkatułowym dokonywało się jeszcze w XVIII wieku. Na terenie Gminy Kowale Oleckie powstało **Jabłonowo** (1688 r.) oraz Ilgenthal (okolice Zawad Oleckich).

Król przywiązywał też wagę do rozwoju oświaty dokonując reformy szkolnictwa elementarnego (Principia Regulativa z 3 lipca 1736 r.). Powstał również fundusz Mons Pietatis, z którego środki przeznaczono na uposażenia nauczycieli szkół wiejskich. Powstały wówczas szkoły w miejscowościach: **Golubki** (1743), **Jabłonowo** (między 1737 a 1740 r.), **Monety** (między 1737 a 1740 r.), **Sokółki** (między 1737 a 1740 r.), **Zawady Oleckie** (1737 r.). W istniejących wsiach powstały kolejne szkoły: Drozdowo (1780 r.), Guzy (1760 r.), Kowale Oleckie (1760 r.), (Kucze 1751 r.) Stacze (pomiędzy 1762 a 1786). Gmina Kowale Oleckie do początków XIX w. zmieniła swoje przygraniczne położenie. Powstały wówczas nowe wsie **Budki** (Bialskie Pola –1773 r.) i **Cicha Wólka** (1789 r.) oraz szkoły w istniejących wsiach: **Borkowiny** (XVIII/XIX w.), **Czukty** (koniec XVIII w.), **Stożne** (koniec XVIII w.)

Reforma administracyjna z 1816 r. dokonała także zmian w rozgraniczeniu rejencji królewieckiej i gąbińskiej. Nowy podział na powiaty spowodował włączenie obszaru obecnej Gminy Kowale Oleckie w skład powiatu oleckiego należącego do rejencji gąbińskiej. Podział ten stawał się z wolna podstawą do wyznaczenia granic obwodów kościelnych i okręgów sądowniczych. Przełom XVIII i XIX wieku to rozwój nowych punktów osadniczych tzw. dzierżaw wieczystych, były to przejawy osadnictwa bezplanowego w miejscach wypaleniskowych. Tak powstały **Kilianki** (1817 r.). Z leśniczówki powstała dzierżawa wieczysta **Czerwony Dwór**. Ten typ osadnictwa zakończył się w połowie XIX. Powstały także nowe szkoły: **Chelchy** (1835 r.), **Golubie Węzewskie** (1811 r.), **Kiliany** (1825 r.), **Szwałk** (1840 r.).

Koniec XIX i pocz. XX wieku to okres kształtowania się zachowanego do dziś krajobrazu kulturowego obszaru Gminy. Wcześniejsze formy ubogiego budownictwa mazurskiego (drewniane, gliniane i kamienne) zachowały się w formie szczątkowej. Ważnym dla rozwoju budownictwa było wynalezienie pieca kręgowego Fryderyka Hoffmana, które przyczyniło się do rozwoju budowy cegielni na terenie powiatu zasobnego w glinę. Wydajność cegielni z piecem Hoffmana przyczyniła się do dynamicznego rozwoju budownictwa ceglanego. Pojawiły się dość powszechnie budowle murowane z cegły kryte dachówką. Nadal wykorzystywano jednak naturalny materiał jakim był kamień polny.

W latach 70-tych XIX w. na terenie Gminy istniały majątki ziemskie ukształtowane już ok. poł. XVI w. gniazda rycerskie **Daniele, Rdzawe, Stacze, Wężewo, majątki Drozdowo, Golubie Wężewskie, Gorczyce, Kiliany, Mieruniszki, Szwałk** a także powstałe w późniejszym okresie: **Borysewo**, oraz folwarki majątku **Wężewo (Mściszewo, Gościerady, Żydy, Małe Wężewo)**.

Hitlerowskie Niemcy zmierzały ku wojnie. Atak na Polskę 1 września 1939 roku rozpętał drugą wojnę światową. Okupacja ziem Polski zmieniła na okres 1939 -1944 położenie geopolityczne terenu obecnej Gminy Kowale Oleckie. Działania wojenne prowadzone początkowo z dala od tych ziem, po załamaniu się potęgi militarystyki hitlerowskiego zbliżały się nieuchronnie do granic Prus Wschodnich, a tym samym powiatu oleckiego. Koalicyjna Armia Czerwona dotarła do granic Prus w październiku 1944 roku. Rozpoczęta wcześniej ewakuacja ludności, zakończyła się w październiku 1944 roku.

22 i 23 stycznia 1945 roku Kowale Oleckie zajęły oddziały Armii Czerwonej, w ślad za nimi ruszyła polska ludność przygraniczna. Po drugiej wojnie światowej omawiany teren włączono do woj. białostockiego, a miasto Treuburg nazwano Olecko. Utrzymało ono status powiatu. Przygraniczne położenie wpłynęło na dość szybkie osiedlanie się ludności polskiej w dobrze zachowanych wsiach i w zniszczonym w ok. 60% mieście. Przestała istnieć część majątków ziemskich (Borysewo, Golubie Wężewskie, Gościerady, Gorczyce, Kiliany, Małe Wężewo, Rdzawe). Całkowitej likwidacji uległa sieć kolejek wąskotorowych. Lata powojenne to zmiana przynależności państwowej terenu dawnego powiatu Olecko, do którego nadał należał obszar Gminy Kowale Oleckie, z którą wiązało się również tworzenie nowej administracji i zrębów nowego systemu politycznego. System ten wywarł znaczący wpływ na przekształcenia własnościowe, światopoglądowe, gospodarcze i planistyczne. Rolniczy charakter powiatu oleckiego ze słabo rozbudowanym przemysłem utrzymał się w okresie powojennym. Ustrój socjalistyczny funkcjonujący wówczas w Polsce dopuszczał wprowadzenie własności prywatnej, jednak dominującą stała się własność państwowa i spółdzielcza. Dawne majątki, jak i część gruntów dawnych wsi zostały włączone do Państwowych Gospodarstw Rolnych, akweny wodne zagospodarowywały Państwowe Gospodarstwa Rybackie, lasy upaństwowiono. Dawne zakłady takie jak mleczarnia, gorzelnia, cegielnia, zakłady wydobywcze oraz handel stopniowo uruchamiano. Z czasem jednak miejsce prywatnego rzemiosła i handlu zajęły spółdzielnie wielobranżowe oraz spółdzielnie handlowe (GS Samopomoc Chłopska). Scentralizowany system zarządzania i finansowania odciskał swoje piętno na wielu dziedzinach życia ludności, między innymi na oświacie, kulturze i ochronie zdrowia. Wprowadzanie zasad planowania przestrzennego powodowało zmiany charakteru odbudowywanego ze zniszczeń wojennych, a nowe formy zabudowy wsi z Państwowymi Gospodarstwami Rolnymi jak i standardowymi zagrodami chłopskimi przeobrażały mazurski krajobraz. Z dawnych linii kolejowych pozostała jedynie normalnotorowa linia kolejowa z Gołdapi do Ełku i linia do Suwałk przez Cimochoy. W wyniku reformy administracyjnej od 1975 r. zwiększono liczbę województw i zlikwidowano powiaty, a na omawianym terenie utworzono Gminę Kowale Oleckie i włączono do województwa suwalskiego. Był to okres intensyfikacji systemowego budownictwa i rozwoju firm państwowych. Z tego czasu pochodzi między innymi osiedle w Kowalach Oleckich.

Przemiany społeczno-polityczne, które dokonały się w Polsce po 1989 roku, doprowadziły między innymi do zmian własnościowych. Ich pierwszym przejawem była komunalizacja majątku państwowego, prywatyzacja i wyprzedaż nieruchomości rolnych Skarbu Państwa. Proces ten, trwający do dzisiaj, obok skutków pozytywnych (tworzenie nowych przedsiębiorstw prywatnych, rozwój budownictwa głównie prywatnego), rodzi też negatywne (bezrobocie, znaczne zróżnicowanie dochodów społeczeństwa). W nowej rzeczywistości na terenie Gminy prężnie działają takie firmy prywatne jak Cegielnia Golubki, odlewnia żeliwa w Kowalach Oleckich, „Kruszbet” w Stożnem. W sferze usługowej wyraźnie dominują firmy związane z obsługą ruchu turystycznego: usługi agroturystyczne, handel.

W styczniu 1999 roku dokonano kolejnej reformy administracyjnej, przywrócono wówczas powiaty, tworząc powiat olecko-gołdapski, a od 2003 r. powiat olecki. Zmniejszono również liczbę województw likwidując województwo suwalskie i tworząc województwo warmińsko - mazurskie z siedzibą w Olsztynie, w którego skład wszedł powiat Olecko i Gmina Kowale Oleckie.

Gmina Kowale Oleckie leży wprawdzie na wschód od systemu wielkich jezior mazurskich, obszaru znacznego ruchu turystycznego, to jednak walory przyrodnicze Gminy (czyste powietrze, lasy, jeziora) wpływają na rozwój agroturystyki na jej terenie. Na terenie gminy Kowale Oleckie jest osiem gospodarstw agroturystycznych. Specyfiką ostatnich lat jest powstawanie prywatnych zagród letniskowych wytyczanych od nowa lub tworzonych w wyniku przekształceń dawnych siedlisk.

VII.II. Krajobraz kulturowy

Na terenie Gminy dominują chłopskie wsie jednoulicowe. Ich zabudowę stanowią przeważnie siedliska rolne składające się z frontowego domu mieszkalnego i budynków gospodarczych usytuowanych wokół prostokątnego podwórza. Murowany dom to przeważnie typowy dom kalenicowy. Typowy dom kalenicowy wykształcił się w okresie nowożytnym z połączenia dwóch domów dwuizbowych i był popularny na rozległym terenie Prus, Litwy i Mazowsza zarówno na wsi jak i w mieście. Miał plan prostokąta. Wejście do budynku poprzez sień, umieszczono pośrodku ściany kalenicowej. Sień umieszczona centralnie zajmowała całą szerokość budynku. Wyjście z sieni prowadziło na podwórze. Z boków znajdowały się po dwie izby w traktach frontowym i podwórzowym, każda była doświetlona dwoma oknami. Uzyskiwano tym samym typ symetrycznych, pięcioosiowych elewacji podłużnych i cztery izby mieszkalne. Z czasem dodawano dalsze izby w obu traktach wydłużając budynek. W niektórych budynkach ograniczano rozmiary sieni do głębokości traktu frontowego.

W krajobrazie Gminy są również wsie podworskie. Głównym ich elementem jest oczywiście zespół dworsko-parkowy oraz czworaki i dwojaki dworskie usytuowane w pobliżu. Uzupełnieniem krajobrazu jest zabudowa kolonijna o formach jak we wsiach chłopskich. Stałym elementem wszystkich wsi są cmentarze, zdarza się, że w jednej wsi jest kilka cmentarzy, wiejski, dworski i rodzinne. Na omawianym terenie są również obiekty liniowe (aleje, czynne i nieczynne linie kolejowe). Zmieniły one na trwałe naturalny sposób ukształtowania terenu i w większości służą obecnie komunikacji kołowej. Cmentarze są obiektami usytuowanymi w pobliżu zabudowy i układów liniowych oraz w przestrzeni krajobrazu.

Obecnie, po likwidacji zabudowań na koloniach i wtórnych zalesieniach terenu, można je odnaleźć w najmniej spodziewanych miejscach. Pod powierzchnią ziemi niezależnie od obecnego ukształtowania terenu odnaleziono archeologiczne ślady obecności człowieka z różnych epok. Teren Gminy objęto planowymi badaniami archeologicznymi w formie tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski /AZP/. Teren Gminy Kowale Oleckie został przebadany w 80 %.

VII.III. Budownictwo

Mimo przygranicznego położenia i burzliwych dziejów tych ziem, stosunkowo dobrze zachowały się chłopskie zabudowania wsi z przełomu XIX/XX w. Nieliczne wsie uzupełnione zostały formami z okresu międzywojennego lub wybudowane od nowa (Cicha Wólka). Ważnym elementem zabudowy wsi były zespoły dworskie. Przeważały jednak mniejsze założenia dworsko-parkowe lub folwarczne (Dorsze, Drozdowo, Mściszewo, Stacze, Stachowięta, Szwałk, Wężewo, Żydy). Wiele z pierwotnych zespołów nie zachowało się do naszych czasów (Borysewo, Golubie Wężewskie, Gościerady, Gorczyce, Kiliany, Małe Wężewo, Rdzawe). Zabudowa tych zespołów odbiegała charakterem i rozmachem od inwestycji bogatego chłopstwa (w kompleksach bywały cegielnie i gorzelnie, stadniny). Nieodłącznym elementem krajobrazu wsi były karczmy i zajazdy, których zachowało się niewiele (Sokółki, Zakątek). W wielu wsiach zachowały się szkoły, są to Czukty, Jabłonowo, Kiliany, Kowale Oleckie, Lakiele, Monety, Sokółki, Stożne) i to zarówno o formach neogotyckich jak i w formach międzywojennej narodowej architektury niemieckiej.

W wyniku działań II wojny światowej i powojennej gospodarki mieszkaniowej w Kowalach Oleckich część budynków uległa zniszczeniu, a nowa zabudowa, stanęła w całkowitej sprzeczności w stosunku do charakteru pierwotnego krajobrazu kulturowego. Na terenie wsi, zgodnie z podziałem parafialnym zachowały się ewangelickie zespoły sakralne, (obecnie użytkowane przez katolików kościół w Szarejkach).

VII.IV. Cmentarze

Na terenie Gminy Kowale Oleckie znajdują się 42 cmentarze, z czego 2 są wpisane do rejestru zabytków. Dominują cmentarze ewangelickie założone w XIX wieku. W Kowalach Oleckich zachował się cmentarz wojenny z I wojny światowej. Mogiły i kwatery wojenne zachowały się natomiast na cmentarzach ewangelickich. W kilku miejscowościach przetrwały cmentarze rodzinne (np. w parku w Dorszach i Golubiach Wężewskich).

Obiekty cmentarne są przeważnie położone na terenach eksponowanych, na wzgórzach i wzniesieniach, niekiedy nad jeziorami. Porośnięte drzewostanem są charakterystycznym elementem miejscowego krajobrazu. Do najciekawszych cmentarzy, należy zaliczyć cmentarz wojenny w Kowalach Oleckich, nieużytkowany cmentarz ewangelicki w Czerwonym Dworze z aleją dojazdową. Znaczne wartości zabytkowe i krajobrazowe reprezentują też cmentarze ewangelickie w Borkowinie i Szwałku.

Stan cmentarzy ewangelickich jest zły lub bardzo zły. Większość z nich jest zarośnięta chaszczami i samosiejkami, tworzącymi niejednokrotnie trudny do przebycia gąszcz. Podstawową formą nagrobną są betonowe skrzynie, przeważnie bezimienne. Na nielicznych cmentarzach, zachowały się ażurowe krzyże żeliwne mające duże znaczenie poznawcze dla sztuki sepulkralnej Mazur.

Z punktu widzenia konserwatorskiego podstawowym zabiegiem na cmentarzach ewangelickich powinno być wykarczowanie zarośli i samosiejek oraz usuwanie śmieci. Tylko w ten sposób można uszanować miejsca pochówku, zapobiec zarastaniu obiektów sepulkralnych oraz udostępnić je turystom i innym zainteresowanym.

VII.V. Parki

Parki są nieodłącznym elementem wszystkich zespołów dworsko - parkowych. Ogółem zachowało się 8 parków podworskich. Cztery parki są wpisane do rejestru zabytków i podlegają pełnej ochronie konserwatorskiej. Wszystkie parki pochodzą z XIX wieku. Stan parków w Gminie jest zły. Nie prowadzi się w nich żadnych zabiegów sanitarnych i pielęgnacyjnych. Jeżeli sytuacja w tym zakresie nie ulegnie poprawie los większości z nich będzie przesądzony.

VII.VI. Obiekty archeologiczne

Gmina Kowale Oleckie pod względem rozpoznania archeologicznego przez długi czas stanowiła niemalże białą plamę. Sytuacja zmieniła się w latach osiemdziesiątych XX w., kiedy to spora jej część została objęta planowymi badaniami powierzchniowymi w ramach rządowego programu ewidencji stanowisk Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Jednak mimo kontynuowania badań również w ostatnich latach, nadal nie przebadano całego obszaru gminy. Mimo tego w skali województwa Gmina Kowale Oleckie należy do dobrze zbadanych terenów.

Istotnym zagadnieniem pozostaje sprawa ukończenia badań i podjęcia ochrony zarejestrowanych wcześniej i nowo odkrytych obiektów archeologicznych. Część z dawnych stanowisk, ujętych w Archeologicznym Zdjęciu Polski nie posiada precyzyjnej lokalizacji. Zostały one ujęte w tym opracowaniu, zgodnie z dostępną dokumentacją archeologiczną.

Formą ochrony stanowiska archeologicznego jest ujęcie w ewidencji i objęcie wpisem do rejestru zabytków. Bardzo poważnym zagrożeniem jest głęboka orka traktorowa, której jednak ze względów prawnych nie można wyeliminować. Całkowicie niedopuszczalne jest natomiast prowadzenie jakichkolwiek prac ziemnych w obrębie omawianych stanowisk. W wypadku najwyższej konieczności musi to być uzgodnione z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i wymagać będzie przeprowadzenia badań ratowniczych, a także prowadzenia prac ziemnych pod stałym nadzorem archeologa.

VII.VII. Zabytki nieruchome

Obiekty i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003

r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 2067, z późn. zm.). Wszelkie prace remontowe, zmiany własności, funkcji i przeznaczenia obiektu wymagają pisemnego pozwolenia Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Ełku.

Na podstawie art. 37 ust.1 w/w ustawy Minister Kultury i Dziedzictwa Kulturowego wydał w dniu 2 sierpnia 2018 r. rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609 z późn. zm.) określa wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania. Na terenie Gminy Kowale Oleckie znajduje się 12 obiektów (w tym 2 obiekty archeologiczne oraz 1 obiekt ruchomy) wpisanych do rejestru zabytków (stan na 11.12.2019 r.).

Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Decyzja
DORSZE	Park dworski wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i cmentarzem	A-2584	14 listopada 1988 r.	KL.WKZ 534/184/D/88
Naturalistyczny obiekt, powstały w końcu XIX w. na miejscu istniejącej od XVI w. siedziby dworskiej. Położony na południowym stoku niewielkiego wzgórza opadającego do strumienia – dopływu rzeki Jarki, w terenie urozmaiconym wysokościowo, w sąsiedztwie rozlewisk i bagien, przy drodze prowadzącej do Gołdapi odległej o około 16 km.				
DROZDOWO	Dwór	A-2766	10 marca 1989 r.	KL.WKZ 534/578/D/89
We wsi Drozdowo leżącej na wschód od Kowali Oleckich, w odległości 8 km od tej miejscowości, znajduje się murowany dwór, postawiony na wzgórzu, na planie prostokąta w drugiej połowie XIX w. Dwór jest parterowy, pokryty dachem dwuspadowym z naczółkami, z obustronnymi, trójosiowymi facjatami, zwieńczonymi trójkątnymi szczytami. Dziewięcioosiową elewację ogrodową poprzedza obmurowana weranda, nad którą znajduje się otwarty taras. Kilkunastostopniowe schody prowadzą z werandy do resztek starego parku, w postaci kilku wiekowych drzew. Po przeciwnej stronie dworu rozciąga się obszerne podwórze z imponującymi zabudowaniami gospodarczymi. Siedzibę dworską zbudowali Steinbergowie, będący właścicielami dóbr o powierzchni 625 ha oraz gorzelni, tartaku i „kopalni” torfu. Pierwsze wzmianki o tym majątku pochodzą z roku 1526, kiedy to książę pruski Albrecht I nadał go staroście z Rynu, Jerzemu von Diebesowi wraz z włościami nazwanymi później Białą Olecką. W XVII w. należał on do rodziny von Helle, a w XVIII stuleciu do polskich szlachciców Ciesielskich i Salzwedell-Więckowskich. Ostatnimi panami na Drozdowie, które w owych czasach nosiło nazwę				

Drosdowen, a w 1938 r. zostało przemianowane na Drosten, byli Steinbergowie. Na starym cmentarzu, na którym chowano właścicieli majątku, można na jednym ze zniszczonych nagrobków odczytać nazwisko: Otto Steinberg. W początkach XX w. majątek został upaństwowiony i oddany w dzierżawę, natomiast po II wojnie światowej utworzono na jego ziemiach PGR.

KOWALE OLECKIE	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-1425	10 marca 1983 r.	KL.WKZ 534/327/D/83
-------------------	---	--------	---------------------	------------------------

Cmentarz w Kowalach Oleckich usytuowany jest w północnej części wsi przy drodze w kierunku Gołdapi. Pochowanych jest na nim 45 żołnierzy niemieckich, w tym jeden nieznany oraz 135 rosyjskich, wśród nich trzech oficerów, którzy zginęli. Pomnik poległych mieszkańców wsi w okresie I wojny światowej, który zachował się na cmentarzu wojennym w Kowalach Oleckich. W środkowej części cmentarza znajduje się obelisk z tablicami, na których są pozostałości spisu mieszkańców wsi (zabitych cywili i poległych mieszkańców służących w armii niemieckiej lub zaginionych na Syberii (np. Heinrich Kapitzki, Paul Izrael i Wilhelm Fischer). Czterech poległych było żołnierzami 44. Pułku Piechoty Graf Dönhoff z Gołdapi, walczący 7 i 11 sierpnia 1914 roku z Rosjanami przekraczającymi granicę pod Mieruniszkami i Drosdowem, a także 13 walczących 17 sierpnia pod Kowalami Oleckimi i Babkami Oleckimi (np. Johann Dannowski, Gustav Faust i Otto Grigo). Pochowanych jest też 14 żołnierzy poległych w dniach 27 października - 11 listopada 1914 roku, którzy walczyli koło Mieruniszek. Wówczas 6. Brygada Landwehry gen. Kramehra (obrony kraju), 1. Dywizja Landwery Jacobiego wraz z 3. Dywizją Rezerwową gen. von Morgena broniły się przed nacierającymi wojskami rosyjskimi od strony Filipowa i Bakalarzewa. Część poległych to żołnierze 7. Pomorskiego Pułku Piechoty von der Goltz ze Szczecina oraz 8. Wschodniopruskiego 45. Pułku Piechoty z Instenburga (Wystruć), m.in. Bruno Piotrowski, Edmund Willmann i Wilhelm Pollack. Na cmentarzu znajduje się również nagrobek porucznika piechoty Paula Salza (1 IV 1913 – 4 IV 1944), który jest jedynym w powiecie oleckim nagrobkiem z II wojny światowej.

STACZE	Park dworski	A-1646	12 marca 1986 r.	KL.WKZ 534/455/D/85
--------	--------------	--------	---------------------	------------------------

Powierzchnia parku wynosi 8 ha. Zachodnią część parku przecina kanał wodny ze stawem. W rejonie stawu, na wzgórzu istnieje cmentarz dworski, na którym zachowały się ślady grobów byłych właścicieli Stacz. Park jest nieogrodzony. W północnej części naturalną jego granicę stanowi pozostałość wału, za którym park przechodzi w zarośle. Na południe od parku graniczy znajduje się podwórze gospodarcze.

STACZE	Dwór wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej, mieszkalnej i biurowej	A-2756	10 marca 1989 r.	KL.WKZ 534/667/D/89
--------	---	--------	---------------------	------------------------

W miejscowości Stacze (niemiecka nazwa Statzen), leżącej w odległości 9 km na zachód od Kowali

Oleckich, znajdują się pozostałości po dobrach rycerskich. Należały one niegdyś do hrabiów Lehndorffów, posiadających rodową siedzibę w Sztynorcie. Budowla w Staczach, postawiona w 1768 roku, służyła im tylko jako dwór myśliwski. Górował on nad wsią, wzniesiony na wzgórzu między parkiem a podwórzem gospodarczym. Budynek dworski był parterowy, jedenastoosiowy, pokryty wysokim, mansardowym dachem z naczółkami. Elewację frontową zdobił trójosiowy ryzalit zwieńczony prosto zamkniętym szczytem, z widniejącym na nim herbem Lehndorffów. Poprzedzał go półkolisty taras, z którego można było zejść na dziedziniec po lustrzanych schodach. Architektura dworu nosiła cechy barokowe, ale marmurowe kominki, bogato zdobione piece, porcelanowe klamki u drzwi, wymyślne sztukaterie i malowane na płótnie naścienne panneau nadawały jego wnętrzu charakter rokokowy.

SZWAŁK	Park dworski z przyległym terenem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej	A-1979	31 marca 1987 r.	KL.WKZ 534/582/D/87
--------	---	--------	------------------	------------------------

Architektura z przełomu XIX i XX wieku nawiązująca do klasycyzmu.

SZWAŁK	Cmentarz ewangelicki	A-3389	12 października 1992 r.	WKZ 534/923/D/92
--------	----------------------	--------	-------------------------	---------------------

Cmentarz ewangelicki znajduje się przy drodze na przesmyku pomiędzy jeziorami Szwałk Wielki i Szwałk Mały.

SZWAŁK	Zespół dworsko-parkowy (dwór, obora, magazyn, budynek mieszkalny, stodoła, kuźnia)	A-3883	4 kwietnia 1996 r.	WKZ 534/1048/D/96
--------	--	--------	--------------------	----------------------

Dojazd do obiektu szosą Kowale Oleckie – Dunajek, w miejscowości Cichy skręt w drogę w kierunku Czerwonego Dworu. Do 1945 r. majątek rolny Szwałk znajdował się na terenie byłych Prus Wschodnich w powiecie Oletzke /Olecko/ i nosił nazwę Klein Schwalg, a od 1938 Schwalg. Źródła niemieckie podają następujące informacje dotyczące obiektu. E. Kühne /1889/ informuje, iż było to dominium stanowiące własność państwa, a jego dzierżawcą był Otto. Powierzchnia majątku wynosiła 506 ha, w czym m.in. pola uprawne 339 ha, łąki 50 ha, lasy 1 ha. Późniejsze źródło „Handbuch des Grundesitzes” /1907/ informuje, iż dzierżawcą dominium Schwalg był Oswald Tolkmitt. Powierzchnia ogólna nieco większa – 527 ha, w tym grunty uprawne /z ogrodem/ 373 ha, łąki 104 ha, pastwiska 37 ha, inne tereny 13 ha. W majątku znajdowały się: cegielnia, tartak, gorzelnia i mleczarnia. Gospodarka rolna ukierunkowana była na chów i tuczą bydła, trzody chlewnej i owiec. W piśmiennictwie polskim jedyną informację znaleziono w pracy monograficznej „Olecko – z dziejów miasta i powiatu”. Według tej pracy Szwałk należał do większych majątków w ziemi oleckiej. Była to tzw. Królewszczyna, stanowiąca na przełomie XVIII i XIX w. siedzibę lokalnych władz skarbowych, powstała przed 1787 rokiem. Szkołę założono przed 1940 r., w 1935

r. zatrudniała 1 nauczyciela a uczyło się w niej 49 dzieci. W 1939 Szwałk miał 191 mieszkańców. Dwór był pobudowany na przełomie XIX i XX.

WĘŻEWO	Park wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i mieszkalnej	A-1648	12 marca 1986 r.	KL.WKZ 534/456/D/86
--------	--	--------	------------------	------------------------

Dojazd do obiektu szosą Dunajek – Kowale Oleckie, z której należy skręcić w drogę lokalną w kierunku Golubi Wężewskich. Do 1945 r. Wężewo znajdowało się na terenie byłych Prus Wschodnich w powiecie Oletzke /dziś Olecko/. Był to majątek ziemski stanowiący własność prywatną: jego ówczesna nazwa brzmiała Wansöwen, a od 1938 roku Eibenau. Według E.Kühne /1889/ właścicielem Wężewa była „Frau Staatsminister von Gossler in Berlin” a majątek wraz z folwarkami Charlottenburg, Julienhof, Karlsfeldo i Sydden miał powierzchnię 1659 ha, w tym m. in. Pola uprawne /z ogrodem/ 742 ha, łąki 409 ha i lasy 228 ha. Późniejsze źródło – „Handbuch des Grundbesitzers” /1907 r./ - podaje informacje różniące się od powyższych. Według tego źródła majątek wraz z folwarkami Charlottenburg i Carlsfelde był własnością Herzoga, a jego powierzchnia ogólna wynosiła 1350 ha, w tym pola z ogrodem 850 ha, łąki 250 ha, pastwiska 30 ha, lasy 200 ha i inne z wodami – 20 ha. W majątku była gorzelnia i serownia. Hodowano w nim bydło holenderskie oraz prowadzono wychów i tucz trzody chlewnej. W literaturze polskiej znaleziono następujące materiały dotyczące obiektu /podano je w porządku

SZAREJKI	Kościół parafialny p. w. Matki Boskiej Różańcowej i Św. Andrzeja Boboli	A-1687	18 czerwca 1986 r.	KL.WKZ 534/501/D/86
----------	---	--------	--------------------	------------------------

Kościół w Szarejkach wzniesiony w latach 1718-1719 na potrzeby istniejącej tu parafii ewangelickiej. Wybudowano go w stylu gotyckim. Świątynia murowana, otynkowana, wzniesiona na planie prostokąta z trójboczną absydą, dobudowaną zakrystią, boczną kruchtą, z jedną wieżą, pokryta pięciospadowym dachem ceramicznym. Wieża ta w latach 80-tych pokryta została blachą miedzianą wraz z obróbkami, zaś w latach 90-tych zamontowano na niej i świątyni rynny ocynkowane. W 2003 r. na wieży wymieniono rynny na miedziane. Elewację kościoła pomalowano na kolor żółty, wieżę w odcieniu. W prezbiterium znajduje się ołtarz z 1720 r., pozłoceny. Chrzcielnica z XVIII w. odnaleziona w Słupsku, po pozłoceniu, renowacji i rekonstrukcji - w formie anioła - jest opuszczana w czasie chrztu, tak jak przed wojną w ówczesnym kościele ewangelickim. W latach 90-tych nowe deski nabito na całą podsufitkę kościoła, na emporie chórowe i na filary, wykonano także: 2 boczne ołtarze, dzieło miejscowego stolarza z Monet - p. Kazimierza Łukaszewicza z płaskorzeźbami : Zwiastowanie NMP i scena z napisem” Nie zabijaj”. W latach 2012-2014 zostało przebudowane prezbiterium i wykonane dwa ołtarze boczne ku czci św. Jana Pawła II i bł. Bartłomieja Longo - Apostołów Różańca. Na górze tych ołtarzy umieszczone są figury: gipsowa NMP-Niepokalanej i betonowa - Jezusa z Najśw. Sercem. Drogę krzyżową- płaskorzeźby, dzieło

również Łukaszewicza, podobnie - dwa konfesjonały i ławki wykonał p. Łukaszewicz jeszcze dwie płaskorzeźby na desce przedstawiające: objawienie z Fatimy i Gietrzwałdu oraz między nimi paciorki różańca. Również do poniemieckiej posadzki z gresu dołączono w latach 90 - tych współczesny gres zamiast podłogi oraz nowe podesty pod ławkami.

Wykaz obiektów (stanowisk) archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Stanowisko w miejscowości	Nazwa własna	Obszar AZP
SZWAŁK	Grodzisko	C-070	12 listopada 1969 r.	st. I		17-78
Grodzisko położone jest na półwyspie jeziora Ciche, na północno-wschodnim krańcu rozległego wyniesienia o lokalnej nazwie <i>Smolnik</i> lub <i>Góra Zamkowa</i>. Wzgórze grodziska oddzielone jest od reszty wyniesienia głębokim, sztucznym, prawdopodobnie nowożytnym rowem łączącym brzegi jeziora Ciche i dziś już częściowo wyschniętego jeziora Ślepek. Stoki wzgórza grodziskowego oblane są od strony północnej i południowej wodami jeziora Ciche. Natomiast do wschodniej części obiektu przylega fosa, która oddziela go od wysokiego grzbietu nieregularnego cypla wchodzącego głęboko w misę jeziora. Grodzisko składa się z majdanu o mniej więcej trapezowatym kształcie o wymiarach w przybliżeniu 42 x 36 x 55 x 19 m oraz pojedynczej linii wału, dziś już praktycznie niewidocznego. Wczesnośredniowieczny gród wzniesiony został na reliktach osadnictwa z wczesnej epoki żelaza. Grodzisko znane w literaturze od dwudziestolecia międzywojennego pod nazwami Klein Schwalg (<i>Smolnik</i>, <i>Schlossberg</i>), Szwalk. Datowanie: X-XI w.						
WĘŻEWO	Grodzisko	C-072	12 listopada 1969 r.	st. I	Stary Szaniec	16-79
Grodzisko w Wężewie o lokalnej nazwie <i>Stary Szaniec</i> położone jest na terenie rezerwatu Cisowy Jar, na cyplu rozległego, kemowego płaskowyżu, poprzecinanego głębokimi wąwozami. Dostępu do grodu broniły od strony zachodniej, południowej i wschodniej strome stoki wąwozu, natomiast od strony północnej łukowata linia masywnego wału zaporowego z systemem fos (zewnętrznej i wewnętrznej). Majdan ma kształt zbliżony do trapezu o wymiarach 74 x 13 x 52 x 73 m. Nie można wykluczyć, że od północy do grodu przylegała osada podgrodowa. Grodzisko znane w literaturze od XIX w. pod nazwami <i>Alte Schanze</i>, <i>Schwedenschanze</i>, <i>Schlossberg</i>, <i>Wensöwen</i>, <i>Wężewo</i>. Datowanie: X-XIII w.						

Do rejestru zabytków nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum. Muzea stanowią najważniejszą formę organizacyjną opieki nad zabytkami ruchomymi. Sprawy związane z

ochroną zbiorów muzealnych reguluje ustawa o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. (Dz. U. z 2019 r., poz. 917 z późn. zm.). Na terenie Gminy Kowale Oleckie nie działa żadne muzeum.

VIII. Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. (Dz. U. z 2010 r., poz. 474), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz o decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru i ich otoczenia,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282) oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) gminna ewidencja zabytków jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu Gminy. Zbiór ten jest zbiorem otwartym, w związku z czym kluczem stosowanym przy jego porządkowaniu jest miejscowość, adres oraz nr działki. Karta adresowa *zabytku* nieruchomego zawiera następujące rubryki:

- nazwa,
- czas powstania,
- miejscowość,
- adres,
- przynależność administracyjna,
- formy ochrony,
- opracowanie karty adresowej,
- fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym.

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podczas prac nad Gminną Ewidencją Zabytków Gminy Kowale Oleckie dokonano weryfikacji

zasobu znajdującego się w wykazie Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pod kątem stanu faktycznego.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie – zabytki nieruchome

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Lokalizacja
1.	Bialskie Pole	Cmentarz ewangelicki	Na skraju lasu leżącego między Białą Olecką a Bialskim Polem, w odległości ok. 1 km na północny zachód od wsi Bialskie Pole. Numer ewidencyjny nieruchomości – 33, obręb geodezyjny Bialskie Pole.
2.	Borkowiny	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na południowy wschód od wsi Borkowiny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 16/56, obręb geodezyjny – Kucze.
3.	Chełchy	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na północ od centrum wsi, na niedużym wzniesieniu w pobliżu lasu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 315/71, obręb geodezyjny – Chełchy.
4.	Chełchy	Cmentarz/znalezisko kości	Numer ewidencyjny nieruchomości – 40, obręb geodezyjny - Chełchy
5.	Czukty	Cmentarz ewangelicki z mogiłą żołnierza niemieckiego	Około 150 m na północny-zachód od centrum wsi, kilkadziesiąt metrów na północ od drogi Czukty-Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 46, obręb geodezyjny – Czukty.
6.	Czukty	Cmentarz ewangelicki	Około 100 m na północny-zachód od centrum wsi, kilkadziesiąt metrów na północ od drogi Czukty-Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 31, obręb geodezyjny – Czukty.
7.	Daniele	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na zachód od toru kolejowego, w rozwidleniu dróg. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3231,

			obręb geodezyjny – Gorczyce.
8.	Drozdowo	Park	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
9.	Drozdowo	2 obory + stodoła + spichlerz	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
10.	Drozdowo	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Na końcu wsi (w zachodniej części), w sąsiedztwie szosy Filipów – Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 249/3 lub 250, obręb geodezyjny – Lakiele.
11.	Drozdowo	Stodoła polna	Numer ewidencyjny nieruchomości – 258/7 i 258/43, obręb geodezyjny – Lakiele.
12.	Drozdowo	Magazyn i mieszalnia pasz	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
13.	Drozdowo	Zespół dworsko - folwarczny	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
14.	Drozdowo	Dwojak – ob. budynek mieszkalny	Drozdowo 8, 19-420 Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 423, obręb geodezyjny – Lakiele.
15.	Drozdowo	Dwojak – ob. budynek mieszkalny	Drozdowo 3, 19-420 Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 429, obręb geodezyjny – Lakiele.
16.	Drozdówko	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na północny zachód od zabudowań, po zachodniej stronie drogi od Borkowiny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 226, obręb geodezyjny – Kucze.
17.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	W północnej części wsi, po zachodniej stronie wiejskiej drogi. Numer ewidencyjny nieruchomości – 117, obręb geodezyjny – Golubie Wężewskie.
18.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na zachód od południowego krańca wsi, na skraju małej pradoliny, w której płynie potok. Numer ewidencyjny

			nieruchomości – 90, obręb geodezyjny- Golubie Wężewskie.
19.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 0,8 km na południe od nieistniejącego dawnego majątku Rdzawe, po zachodniej stronie drogi do Stacz, na skraju lasu na małym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3171, obręb geodezyjny – Golubie Wężewskie.
20.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 200 m na zachód od ruin zabudowań nieistniejącego majątku Rdzawe, po zachodniej stronie drogi cieku wodnego na terenie pradoliny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 102, obręb geodezyjny – Golubie Wężewskie.
21.	Gorczyce	Cmentarz ewangelicki: grób żołnierza niemieckiego	Około 200 m na południe od zabudowań, na niewysokim wzniesieniu śródpolnym. Numer ewidencyjny nieruchomości – 24, obręb geodezyjny – Gorczyce.
22.	Guzy	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Około 150 m na południe od skrzyżowania dróg, w sadzie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 103/3, obrab geodezyjny – Guzy.
23.	Guzy	Cmentarz ewangelicki	Około 1,5 km na południowy wschód od skrzyżowania dróg w Guzach, po północnej stronie drogi Guzy-Szarejki, na wydłużonym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 111, obrab geodezyjny – Guzy.
24.	Jabłonowo	Cmentarz ewangelicki	Około 750 m na południowy zachód od centrum wsi, wśród pól uprawnych. Numer ewidencyjny nieruchomości – 58, obręb geodezyjny – Jabłonowo.
25.	Jabłonowo	Cmentarz ewangelicki	Około 1,2 km na wschód od Jabłonowa,

			po północnej stronie szosy Czerwony Dwór-Sokółki, na skraju wysokiej terasy pradoliny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 299, obręb geodezyjny – Jabłonowo.
26.	Kilianki	Cmentarz ewangelicki	Około 100 m na południowy wschód od zabudowań, na małym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 22 i 23, obręb geodezyjny – Kilianki.
27.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na wschód od centrum wsi, po północnej stronie drogi do Kilianek, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 62/2, obręb geodezyjny – Kiliany.
28.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Około 0,3 km od skrzyżowania szosy z drogą do Kilian, po zachodniej stronie drogi, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 115 i 116, obręb geodezyjny – Kiliany.
29.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Numer ewidencyjny nieruchomości – 23, obręb geodezyjny – Kiliany.
30.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Numer ewidencyjny nieruchomości – 115, obręb geodezyjny – Kiliany.
31.	Kowale Oleckie	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	W południowej części wsi, za torem kolejowym i szosą Gołdap-Olecko. Numer ewidencyjny nieruchomości – 191 i 197, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
32.	Kowale Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W środku zachodniej części wsi, na wysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 214, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
33.	Kowale Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W środkowo-zachodniej części wsi, na wysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 210, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.

34.	Kucze	Cmentarz ewangelicki	W południowej części wsi, po wschodniej stronie drogi, na stoku. Numer ewidencyjny nieruchomości – 28 i 29, obręb geodezyjny – Kucze.
35.	Lakiele	Cmentarz ewangelicki	Około 300 m na południowy zachód od centrum wsi, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 129, obręb geodezyjny – Lakiele.
36.	Lakiele	Cmentarz ewangelicki	Około 0,4 km na zachód od północnej części wsi, na skraju wysoczyzny, wśród pól uprawnych, od wschodu droga gruntowa. Numer ewidencyjny nieruchomości – 40, obręb geodezyjny – Lakiele.
37.	Monety	Cmentarz ewangelicki	Około 250 m na wschód od południowego krańca wsi, na skraju wzniesienia opadającego w kierunku północnym (pow. 0,24 ha).
38.	Mściszewo	Dwór	Numer ewidencyjny nieruchomości – 15/21, obręb geodezyjny – Żydy.
39.	Mściszewo	Zespół dworsko-folwarczny z parkiem	Numer ewidencyjny nieruchomości – 21, obręb geodezyjny – Żydy.
40.	Mściszewo	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na południowy zachód od dworu, na wzniesieniu między stawami. Numer ewidencyjny nieruchomości – 15/21 i 15/46, obręb geodezyjny – Żydy.
41.	Piastowo	Zespół folwarczny	Numer ewidencyjny nieruchomości – 546/4, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
42.	Stacze	Cmentarz ewangelicki	Około 200 m na zachód od ruin zabudowań nieistniejącego majątku Nowe Stacze, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 300, obręb geodezyjny – Stacze.
43.	Stacze	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na wschód od zespołu dworsko-ogrodowego w Staczach i

			około 200 m na północ od szosy. Numer ewidencyjny nieruchomości – 301, obręb geodezyjny – Stacze.
44.	Stacze	Szkoła ob. budynek mieszkalny	Stacze
45.	Sokółki	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na południe od centrum wsi, po zachodniej stronie szosy Sokółki - Dunajek, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 123, obręb geodezyjny – Sokółki.
46.	Szarejki	Cmentarz ewangelicki	Około 300 m na południe od zabudowań wsi, po wschodniej stronie drogi do Rogówka, częściowo na zboczu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 7, obręb geodezyjny – Szarejki.
47.	Szarejki	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	Około 400 m na północ od kościoła, na stoku. Numer ewidencyjny nieruchomości – 38, obręb geodezyjny – Szarejki.
48.	Szarejki	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na północ od kościoła, na niewysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 38, obręb geodezyjny – Szarejki.
49.	Szeszki	Cmentarz ewangelicki	Około 450 m na zachód od północnego krańca wsi, na stoku Szeskiej Góry, w sąsiedztwie drogi. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3110, obręb geodezyjny – Szeszki.
50.	Szeszki	Cmentarz ewangelicki	W środkowej części wsi, po wschodniej stronie drogi biegnącej przez Szeszki, na wzgórzu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 38, obręb geodezyjny – Szeszki.
51.	Wężewo	Dwór	Numer ewidencyjny nieruchomości – 86/30, obręb geodezyjny – Wężewo.
52.	Wierzbianki	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Około 0,4 km na północ od skrzyżowania drogi biegnącej z

			Wierzbianek z szosą Czerwony Dwór-Sokółki, po zachodniej stronie drogi wierzbiańskiej, w lesie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3111, obręb geodezyjny – Szwalk.
53.	Wierzbianki	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na południe od wsi, po wschodniej stronie do szosy Czerwony Dwór – Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3095/7, obręb geodezyjny – Szwalk.
54.	Zawady Oleckie	Cmentarz ewangelicki	Około 500 m na południe od centrum wsi, na wzgórzu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 107, obręb geodezyjny – Zawady Oleckie.
55.	Zawady Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W południowej części wsi, po zachodniej stronie drogi biegnącej do Cichej Wólki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 105, obręb geodezyjny – Zawady Oleckie.
56.	Żydy	Dwór + 2 obory	Numery ewidencyjne nieruchomości – 25/18, 25/40, obręb geodezyjny - Żydy
57.	Żydy	Zespół dworsko-folwarczny	Numery ewidencyjne nieruchomości – 25/18, 25/40, obręb geodezyjny - Żydy

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie – stanowiska archeologiczne

L.p.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Uwagi
1.	Bialskie Pole	16-80	I	6	śląd osadnictwa
2.	Bialskie Pole	16-80	II	7	kurhan
3.	Cicha Wólka	17-78	I	14	grodzisko
4.	Czerwony Dwór	16-77	I	1	cmentarzysko kurhanowe
5.	Czerwony Dwór	16-77	II	2	osada
6.	Czerwony Dwór	17-77	III	33	śląd osadnictwa, osada

7.	Czerwony Dwór	17-77	IV	38	śląd osadnictwa
8.	Czerwony Dwór	16-77	V	3	śląd osadnictwa
9.	Czerwony Dwór	16-77	VI	4	śląd osadnictwa
10.	Czerwony Dwór	16-77	VII	5	śląd osadnictwa
11.	Czerwony Dwór	16-77	VIII	6	śląd osadnictwa, osada
12.	Czerwony Dwór	16-77	IX	7	śląd osadnictwa
13.	Czerwony Dwór	16-77	X	8	śląd osadnictwa, osada
14.	Czerwony Dwór	16-77	XI	9	śląd osadnictwa, osada
15.	Czerwony Dwór	16-77	XII	10	śląd osadnictwa, osada
16.	Czerwony Dwór	16-77	XIII	11	śląd osadnictwa
17.	Czerwony Dwór	16-77	XIV	12	śląd osadnictwa
18.	Czerwony Dwór	16-77	XV	13	śląd osadnictwa, cmentarzysko
19.	Czerwony Dwór	16-77	XVI	14	śląd osadnictwa
20.	Czerwony Dwór	16-77	XVII	15	śląd osadnictwa
21.	Czerwony Dwór	16-77	XVIII	16	śląd osadnictwa, osada
22.	Czerwony Dwór	16-77	XIX	17	śląd osadnictwa
23.	Czerwony Dwór	16-77	XX	18	huta szkła
24.	Czerwony Dwór	16-77	XXI	19	osada, produkcyjna, cmentarzysko ciałopalne i kurhanowe
25.	Czerwony Dwór	16-77	XXII	20	osada
26.	Drozdowo	15-80	I	9	śląd osadnictwa
27.	Drozdowo	15-80	II	10	śląd osadnictwa
28.	Drozdowo	16-80	III	20	śląd osadnictwa
29.	Drozdówko	15-80	I	1	grodzisko
30.	Drozdówko	15-80	II	11	śląd osadnictwa
31.	Golubie Wężewskie	15-78	I	27	śląd osadnictwa
32.	Golubie Wężewskie	15-78	II	28	śląd osadnictwa
33.	Golubie Wężewskie	15-78	III	29	śląd osadnictwa
34.	Golubie Wężewskie	15-78	IV	30	osada
35.	Golubie	15-78	V	31	osada

	Wężewskie				
36.	Golubie Wężewskie	15-78	VI	32	osada
37.	Golubie Wężewskie	16-78	VII	10	śląd osadnictwa
38.	Golubie Wężewskie	16-78	VIII	11	cmentarzysko
39.	Golubie Wężewskie	16-78	IX	31	kurhan-kamienica
40.	Golubki	17-80	I	9	śląd osadnictwa
41.	Golubki	17-80	II	10	śląd osadnictwa
42.	Golubki	17-80	III	21	śląd osadnictwa
43.	Golubki	17-79	IV	6	śląd osadnictwa
44.	Golubki	17-79	V	15	śląd osadnictwa
45.	Golubki	17-79	VI	18	grób
46.	Gorczyce	17-78	XVI	11	-
47.	Gorczyce	16-79	I	4	śląd osadniczy
48.	Gorczyce	16-79	II	7	śląd osadnictwa
49.	Guzy	16-79	I	2	śląd osadnictwa
50.	Guzy	16-79	II	5	śląd osadniczy
51.	Jabłonowo	16-78	I	1	-
52.	Jabłonowo	16-78	II	34	śląd osadnictwa
53.	Jabłonowo	16-78	III	37	śląd osadnictwa, osada
54.	Kowale Oleckie	15-79	II	2	śląd osadniczy
55.	Kowale Oleckie	15-79	III	5	śląd osadnictwa
56.	Kowale Oleckie	16-79	I	3	znalezisko luźne
57.	Kucze	15-79	III	4	śląd osadniczy
58.	Kucze	15-79	II	3	śląd osadnictwa
59.	Kucze	15-79	I	1	śląd osadnictwa
60.	Monety	16-80	I	1	śląd osadnictwa
61.	Monety	16-80	II	2	śląd osadnictwa
62.	Monety	16-80	III	3	osada
63.	Rogówko	17-79	I	14	śląd osadnictwa
64.	Stacze	16-78	I	3	cmentarzysko
65.	Stacze	16-78	II	4	znalezisko luźne

66.	Stacze	16-78	III	5	grób kurhanowy
67.	Stacze	16-78	IV	16	kurhan - kamienica
68.	Stacze	16-78	V	17	śląd osadnictwa
69.	Stacze	16-78	VI	19	śląd osadnictwa
70.	Stacze	16-78	VII	20	śląd osadnictwa
71.	Stacze	16-78	VIII	21	śląd osadnictwa
72.	Stacze	16-78	IX	22	osada
73.	Stacze	16-78	X	23	śląd osadnictwa, osada
74.	Stacze	16-78	XI	27	śląd osadnictwa
75.	Stacze	16-78	XII	28	śląd osadnictwa
76.	Stacze	16-78	XIII	29	śląd osadnictwa
77.	Stacze	16-78	XIV	30	śląd osadnictwa, cmentarzysko
78.	Stożne	17-79	I	1	grób szkieletowy, kurhan
79.	Stożne	17-79	II	2	znalezisko luźne
80.	Stożne	17-79	III	5	śląd osadnictwa
81.	Stożne	17-79	IV	7	śląd osadnictwa
82.	Stożne	17-79	V	8	-
83.	Szeszki	15-78	I	1	grodzisko
84.	Szeszki	15-78	II	24	śląd osadnictwa
85.	Szeszki	15-78	III	25	osada
86.	Szeszki	15-78	IV	26	śląd osadnictwa
87.	Szwałk	17-77	II	2	cmentarzysko
88.	Szwałk	17-78	III	3	-
89.	Szwałk	17-77	IV	30	śląd osadnictwa
90.	Szwałk	17-77	V	31	śląd osadnictwa
91.	Szwałk	17-77	VI	32	śląd osadnictwa
92.	Szwałk	17-77	VII	53	śląd osadnictwa
93.	Szwałk	17-77	VIII	54	śląd osadnictwa
94.	Szwałk	17-77	IX	55	śląd osadnictwa
95.	Szwałk	17-77	X	56	śląd osadnictwa
96.	Szwałk	16-78	XI	24	osada
97.	Szwałk	16-78	XII	25	śląd osadnictwa, osada
98.	Szwałk	17-78	XII	15	śląd osadniczy

99.	Wężewo	16-78	II	7	znalezisko luźne
100.	Wężewo	16-79	III	6	śląd osadnictwa
101.	Wężewo	16-78	IV	8	śląd osadnictwa
102.	Wężewo	16-78	V	9	śląd osadnictwa
103.	Wężewo	16-78	VI	12	śląd osadnictwa
104.	Wężewo	16-78	VII	13	śląd osadnictwa
105.	Wężewo	16-78	VIII	14	śląd osadnictwa
106.	Wężewo	16-78	IX	15	śląd osadnictwa, osada
107.	Wężewo	16-78	X	38	kurhan
108.	Wężewo	16-79	XI	39	śląd osadnictwa, osada
109.	Wierzbianki	16-78	I	35	śląd osadnictwa, osada
110.	Wierzbianki	16-78	II	36	osada
111.	Zawady Oleckie	16-78	I	2	znalezisko luźne
112.	Zawady Oleckie	16-78	II	18	śląd osadnictwa
113.	Zawady Oleckie	16-78	III	26	kurhan

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie – ankiety inwentaryzacyjne alei przydrożnych przy drogach powiatowych

L.p.	Numer drogi	Przebieg drogi	Droga/odcinek typowany do ochrony
1.	1798N	Droga nr 1746N (Czerwony Dwór – Stacze)	Na całej długości (poza odcinkami leśnymi)
2.	1800N	Szwałk – Sokółki – Stożne (droga nr 65)	Odcinek Żydy - Kilianki
3.	1802N	Stożne – Szarejki – Monety – Gorczyce – Budki	Odcinek: skrzyżowanie z drogą krajową nr 65 - Gorczyce
4.	1885N	Nasuty – Golubie Wężewskie - Wężewo	Na całej długości
5.	1887N	Kowale Oleckie – Wężewo – Sokółki – Cichy – Gryzy – Dunajek (droga nr 655)	Odcinek Kowale Oleckie – Sokółki

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie została zaktualizowana na podstawie zarządzenia Nr 6/2016 Warmińsko – Mazurskiego Konserwatora Zabytków z dnia 19 stycznia 2016 r. w sprawie włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych i archeologicznych z terenu Gminy Kowale Oleckie. Natomiast zarządzeniem Nr 60/2015 z dnia 18 grudnia 2015 roku, Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków włączył do wojewódzkiej ewidencji zabytków woj. warmińsko-mazurskiego ankiety inwentaryzacyjne alei przydrożnych przy drogach powiatowych i

wojewódzkich zlokalizowanych na obszarze woj. warmińsko-mazurskiego. Pismem z dnia 24.01.2020 r., znak: WUOZ-ELK.5120.2.2020.MW Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków pozytywnie zaopiniował Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2020-2023.

IX. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Kowale Oleckie. Analiza szans i zagrożeń (SWOT)

Wszystkie czynniki, zjawiska i procesy wpływające na skalę oraz tempo rozwoju społeczno – gospodarczego danej jednostki samorządowej można podzielić na zewnętrzne (zmiany zachodzące w otoczeniu) i wewnętrzne. Klasycznym narzędziem stosowanym od wielu lat w analizie strategicznej jest zestawienie mocnych i słabych stron analizowanego podmiotu oraz określenie jego szans i zagrożeń rozwojowych w tzw. analizie SWOT. Nazwa SWOT pochodzi z języka angielskiego i oznacza: S – Strengths (silne strony), W – Weaknesses (słabości czyli słabe strony), O – Opportunities (możliwości, szanse), T – Threats (zagrożenia). Przyjęta metoda pozwala na zebranie i uszeregowanie (usystematyzowanie) informacji o potencjale rozwojowym gminy oraz o dostrzeganych barierach. Jednocześnie, zwraca uwagę na pojawiające się zewnętrzne szanse i zagrożenia. W opracowaniu skoncentrowano się na ocenie wewnętrznych zasobów (na podstawie przytoczonych wyżej najważniejszych problemów w gminie) gminy, atutów i problemów, a także relacji między tymi elementami. Gmina nie jest samoistnym tworem, lecz funkcjonuje w określonym otoczeniu, które tworzą inne jednostki samorządowe, administracja rządowa i służby administracji specjalnych oraz ich wzajemne powiązania o charakterze społecznym, ekonomicznym, organizacyjnym czy środowiskowym. Uwarunkowania zewnętrzne, które pozostają niezależne od decyzji władz lokalnych, w istotny sposób determinują rozwój danej społeczności, a wpływ ten może być pozytywny lub negatywny. Władze gminy mogą jedynie monitorować zmiany zachodzące w jej otoczeniu, co pozwoli na identyfikację istniejących oraz przyszłych szans i zagrożeń rozwoju i zminimalizuje wpływ ewentualnych, negatywnych skutków. Znajomość uwarunkowań gminy umożliwia podjęcie działań sprzyjających rozwojowi potencjału lokalnego i wykorzystaniu nadarzających się okazji. Do analizy szans i zagrożeń dziedzictwa kulturowego Gminy Kowale Oleckie wykorzystano między innymi wyniki analizy dokonanej w Strategii Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do roku 2020 przyjętej uchwałą Nr RG.0007.37.2015 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 2 czerwca 2015 r.). Biorąc pod uwagę specyfikę Gminy i szanse jej rozwoju można wskazać następujące czynniki mające wpływ na dziedzictwo kulturowe:

MOCNE STRONY

- atrakcyjne przyrodniczo tereny Gminy,
- korzystne warunki środowiska naturalnego sprzyjające rozwojowi usług turystycznych, agroturystycznych i produkcji zdrowej żywności,

- walory turystyczne i rekreacyjne Gminy stwarzające podstawy do realizacji turystyki aktywnej,
- występowanie obszarów chronionego krajobrazu i rezerwatów,
- rozległe kompleksy leśne oraz możliwość ich turystycznego wykorzystania,
- możliwość dywersyfikacji działalności rolniczej w kierunku agroturystyki, której sprzyjają warunki przyrodnicze i kulturowe,
- możliwość rozwoju produkcji żywności ekologicznej,
- korzystna struktura obszarowa gospodarstw rolnych,
- duża liczba wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych;
- wysoki stopień zwodociągowania gminy,
- dobrze rozwinięta sieć placówek szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego – łatwy dostęp do edukacji,
- dobrze rozwinięta sieć gminnych bibliotek;
- nowoczesna oczyszczalnia ścieków,
- dobra organizacja systemu pomocy społecznej,
- wysoki poziom bezpieczeństwa i porządku publicznego.

SŁABE STRONY

- niezadowalający stan techniczny dróg,
- małe zainteresowanie ze strony inwestorów zewnętrznym uruchamianiem działalności gospodarczej,
- małe zróżnicowanie prowadzonej na terenie Gminy działalności gospodarczej,
- pogarszająca się sytuacja dochodowa dużej liczby ludności Gminy,
- niewystarczająca promocja walorów Gminy,
- słabo rozwinięta baza noclegowa oraz gastronomiczna,
- słabo rozwinięta oferta wypoczynkowa ograniczająca dłuższy pobyt turystyczny,
- słabo rozwinięta infrastruktura turystyki aktywnej (ścieżki, szlaki),
- niewielka liczba „atrakcji na niepogodę”,
- nieadekwatne do potrzeb wyposażenie w infrastrukturę wodno-ściekową miejscowości wokół obszarów atrakcyjnych turystycznie,
- bardzo duży udział osób długotrwale bezrobotnych w strukturze bezrobotnych,
- mała aktywność społeczna mieszkańców,
- migracja osób młodych i wykształconych w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia,
- duża liczba osób korzystających z pomocy społecznej,
- trudny dostęp do specjalistycznych usług medycznych świadczonych głównie poza miejscem zamieszkania.

Czynniki o charakterze wewnętrznym opisują sytuację w Gminie. Nie mogą jednak stanowić o pełnym obrazie sytuacji strategicznej. Gmina funkcjonuje w pewnym środowisku. Istnieje bardzo wiele elementów otoczenia oddziałujących na Gminę. Są to tzw. czynniki zewnętrzne, a więc takie, na które Gmina posiada znikomą lub nie posiada w ogóle wpływu. Należy z całą siłą podkreślić, iż czynniki zewnętrznym mogą wpłynąć w sposób znaczący na losy całej strategii działania. Poniżej zebrano czynniki zewnętrzne (pozytywne i negatywne).

SZANSE

- wspieranie rozwoju przedsiębiorczości poprzez powiększanie oferty inwestycyjnej Gminy,
- rozwój inwestycji poprawiających jakość życia ludności i zwiększających możliwości rozwoju Gminy,
- stworzenie sprzyjających warunków do rozwoju przedsiębiorczości (szkolenia, promocja firm, większy dostęp do informacji),
- rosnący popyt na agroturystykę i turystykę weekendową,
- wzrost zapotrzebowania na usługi okołoturystyczne,
- możliwość wspierania rozwoju przedsięwzięć sprzyjających poprawie środowiska naturalnego,
- wykorzystanie potencjału turystycznego jezior i innych atrakcji Gminy,
- możliwość dywersyfikacji działalności rolniczej w kierunku agroturystyki, której sprzyjają warunki przyrodnicze i kulturowe,
- możliwości pozyskania środków z UE,
- rosnący popyt na zdrową żywność,
- wzrost zainteresowania regionalnymi produktami i kulturą.

ZAGROŻENIA

- pogarszanie się stanu infrastruktury drogowej i okołodrogowej,
- bezrobocie, zwłaszcza wśród absolwentów szkół,
- uciekanie z Gminy ludzi młodych,
- starzenie się społeczeństwa,
- słabe perspektywy rozwoju rynku pracy,
- rosnąca konkurencja o turystów – aktywność ośrodków w innych województwach,
- presja ze strony ekologów na nakładanie nowych form ochrony przyrody,
- możliwość degradacji środowiska naturalnego na skutek braku kontynuacji rozwoju sieci kanalizacji sanitarnej,
- uzależnienie mieszkańców Gminy od pomocy społecznej,

- niesprzyjająca koniunktura gospodarcza,
- mała opłacalność i efektywności produkcji rolnej.

X. Zadania programowe, priorytety i kierunki działań programu

X.I. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Kowale Oleckie

Na podstawie analizy szans i zagrożeń występujących w otoczeniu oraz mocnych i słabych stron Gminy w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, określono następujące priorytety działań w zakresie opieki nad zabytkami.

1. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego
2. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej
3. Zwiększenie atrakcyjności turystycznej miasta i gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowego oraz wartości krajobrazowe i przyrodnicze

X.II. Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami

Opieka nad zabytkami stanowi jeden z obszarów działania dla władz lokalnych.

Jako kierunki działań realizacji Programu opieki nad zabytkami Gminy Kowale Oleckie w ramach przyjętych priorytetów uznano:

1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
2. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
3. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym
4. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy
5. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
6. Tworzenie oferty turystycznej uwzględniającej walory kulturowe i przyrodnicze terenu
7. Poprawa jakości infrastruktury służącej funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki i rekreacji
8. Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i promocja walorów krajobrazowych Gminy przy pomocy Internetu, prasy, radia, telewizji
9. Wyznaczanie tras i szlaków turystycznych z uwzględnieniem najciekawszych obiektów zabytkowych gminy
10. Utworzenie systemu informacji turystycznej

Priorytet I:

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kierunki działania	Zadania
Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	- Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu stanowiskami archeologicznymi - Wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, studiów historyczno-urbanistycznych, katalogów typu zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy (w tym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego) - Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną ustaloną w planach zagospodarowania przestrzennego - Ochrona panoram oraz przedpoli widokowych miejscowości o wartościach kulturowych
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	- Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków. - Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych (będących własnością Gminy) do nowych funkcji - Rewaloryzacji obszarów i obiektów zabytkowych przemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji - Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych)

Priorytet II:**Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej**

Kierunki działania	Zadania
Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywaniem lub realizowanym procesem	- Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych) - Wykonywanie prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)

inwestycyjnym	
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy	- Udostępnienie informacji o zabytkach Gminy w Internecie - Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego opartego o stronę internetową
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i promocja walorów krajobrazowych Gminy	- Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizację zajęć na temat zabytków, ich roli oraz wartości z punktu widzenia historii i współczesności celem kształtowania regionalnej tożsamości kulturowej, - Organizowanie imprez plenerowych promujących zabytki położone na terenie Gminy - Rozwijanie działalności wystawienniczej powiązanej z zabytkami Gminy i ich historią - Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych - Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym opracowań historycznych, folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego Gminy - Opracowanie internetowej Mapy Zabytków Gminy - Aktualizacja internetowej bazy danych o obiektach posiadających wartość zabytkową znajdujących się na terenie Gminy - Wykorzystanie imprez masowych organizowanych w Gminie oraz innych okazji budzących zainteresowanie mediów do promocji dziedzictwa kulturowego

Priorytet III:

Zwiększenie atrakcyjności turystycznej Gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe oraz wartości krajobrazowe i przyrodnicze

Kierunki działania	Zadania
Tworzenie oferty turystycznej uwzględniającej walory kulturowe i przyrodnicze terenu	- Nawiązywanie i utrzymywanie współpracy z takimi podmiotami jak Dyrekcją Lasów Państwowych, w celu stworzenia wspólnej oferty turystycznej - Nawiązywanie współpracy z władzami powiatu i województwa w celu włączenia oferty turystycznej Gminy w system o większym zasięgu - Udział w targach turystycznych

Poprawa jakości infrastruktury służącej funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki i rekreacji	- Stworzenie korzystnych warunków dla działalności prywatnych inwestorów branży hotelarsko-gastronomicznej oraz turystycznej - Określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych - Dbanie o efektowny wygląd i odpowiednią aranżację przestrzeni publicznej w otoczeniu obiektów zabytkowych - Iluminacja najcenniejszych zabytków - Wspieranie działalności gospodarstw agroturystycznych - Tworzenie zaplecza turystycznego miejscowości (pensjonaty, zajazdy, bary, restauracje, kawiarnie)
Wyznaczanie tras i szlaków turystycznych z uwzględnieniem najciekawszych obiektów zabytkowych Gminy	- Utrzymanie istniejących ścieżek rowerowych i szlaków turystycznych - Stworzenie nowych szlaków turystycznych pieszych, rowerowych konnych, tras i ścieżek dydaktycznych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego Gminy
Utworzenie systemu informacji turystycznej	Stworzenie systemu informacji wizualnej w formie tablic informacyjnych dot. najważniejszych obiektów historycznych i przyrodniczych znajdujących się na terenie Gminy - Opracowanie tablic informacyjnych dotyczących szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych i tras rowerowych wyznaczonych na terenie gminy - Opracowanie przewodnika turystycznego uwzględniającego krajobraz kulturowy i przyrodniczy Gminy - Opracowanie folderów, informatorów i innych wydawnictw na temat dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego Gminy

XI. Instrumentarium realizacji POnZ

Podmiotem formułującym Gminny program opieki nad zabytkami jest Rada Gminy Kowale Oleckie. Realizacja założeń programu odbywać się będzie poprzez efekty działań władz Gminy w celu osiągnięcia założeń określonych w programie.

Dostępne instrumentarium, służące do realizacji założeń programu, w dużej mierze wynika z obowiązujących przepisów prawnych oraz opartych na nich działaniach umocowanych w realiach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych.

Wprowadzenie w życie poszczególnych rodzajów instrumentów zobowiązuje zarówno władze miasta jak i jej społeczeństwo do wzmożenia konkretnych działań w różnych sferach działalności:

a) zdobycie poparcia społecznego dla działań związanych z ochroną środowiska kulturowego

- b) nawiązanie współpracy między gminami o podobnych problemach związanych z ochroną środowiska kulturowego
- c) wykorzystanie regionalnych programów dotyczących ochrony środowiska kulturowego województwa dla realizacji lokalnego programu opieki nad zabytkami
- d) nawiązanie współpracy z sąsiednimi samorządami w celu prowadzenia wspólnej polityki związanej z ochroną środowiska kulturowego
- e) tworzenie opracowań planistycznych ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb środowiska kulturowego
- f) pozyskiwanie z wszelkich dostępnych źródeł środków finansowych dla realizacji programu
- g) współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną i opieką nad zabytkami

Instrumenty prawne

- a) wynikające z przepisów ustawowych dokumenty wydawane przez wojewódzkiego i miejskiego konserwatora zabytków
- b) wynikające z przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych
- c) zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
- d) wynikające z programów określających politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

Instrumenty koordynacji

- a) programy prac konserwatorskich
- b) programy ochrony środowiska przyrodniczego
- c) programy rozwoju infrastruktury (np. komunikacyjnej)
- d) plany rozwoju lokalnego
- e) studia i analizy
- f) plany rewitalizacji
- g) współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi
- h) współpraca z diecezją kaliską w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

Instrumenty finansowe

- a) dotacje
- b) subwencje
- c) dofinansowania
- d) nagrody
- e) zbiórki społeczne
- f) programy operacyjne

Instrumenty społeczne

- a) edukacja kulturowa
- b) informacja

- c) współpraca
- d) współdziałanie (np. z organizacjami społecznymi)
- e) wzbogacona oferta miejsc pracy i innych działań (np. prowadzących do przeciwdziałania bezrobociu)

Instrumenty kontrolne

- a) aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków)
- b) monitoring stanu środowiska kulturowego

XII. Zasady oceny realizacji POnZ

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Gminy w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Wójt będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawi je Radzie. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

XIII. Finansowanie zadań z zakresu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, tj. osób fizycznych, jednostek organizacyjnych, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze miasta z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny

obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

- Źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;

- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków;-dotacje wojewódzkie i powiatowe;

- dotacje gminne;

- dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji;

- fundusz kościelny;

- Fundusz Termomodernizacji i Remontów;

- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;-Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW);

- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;

- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;

- fundusze od fundacji;-Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

- Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych, m.in. RPO, POIiS;

- źródła z programu Polska Cyfrowa PO PC 2014 -2020;-

- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG